

Monitor Erfgoeddeal

Verslag over 2020

Opdrachtgever: Erfgoed Deal

Rotterdam, 18 september 2020

Monitor Erfgoeddeal

Verslag over 2020

Opdrachtgever: Erfgoed Deal

Michel Briene
Elvira Meurs
Thijs Fikken
Abco van Langevelde
Hidde Wedman

Rotterdam, 18 september 2020

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1 Inleiding	15
1.1 Aanleiding en doel	15
1.2 Onderzoeksvragen	15
1.3 Werkwijze en inkadering	16
1.4 Leeswijzer	18
2 Erfgoed Deal: de projecten en activiteiten	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Positie van de Erfgoed Deal in het bredere beleidsveld	19
2.3 Opzet van de Erfgoed Deal	20
2.4 Toegekende projecten naar thema	21
2.4.1 Hoornwerk Grebbedijk	22
2.4.2 Zitterd Climate Proof	22
2.4.3 Amsterdam Wetlands	22
2.4.4 Stadspark Weert	22
2.4.5 Een Nieuwe Tijd	23
2.4.6 Wijkaanpak de Pas	23
2.4.7 VONDST	23
2.5 Leeromgeving en activiteiten	23
3 Erfgoed en ruimtelijke opgaven	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven	25
3.3 Erfgoed in de ruimtelijke opgaven in de praktijk	27
3.4 Overwegingen om erfgoed wel of niet mee te nemen	32
3.5 Slotbeschouwing	35
4 Successen en leerpunten	36
4.1 Inleiding	36
4.2 Successen	36
4.3 Leerpunten	38
4.4 Wensen voor de leeromgeving	40
5 Beantwoording onderzoeksvragen, conclusies en aanbevelingen	42
5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen	42
5.2 Conclusies	43
5.3 Aanbevelingen voor het programma	44
Bijlagen	47
Bijlage 1 – Interviews	47
Bijlage 2 – Enquête	48

Bijlage 3 - Case study factsheets

56

Bijlage 4 – Genoemde projecten waarbij cultureel erfgoed wordt betrokken

63

Samenvatting

1. Inleiding

In de Erfgoed Deal zijn afspraken gemaakt over de verbinding van erfgoed met de grote ruimtelijke opgaven van dit moment: energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie en stedelijke groei en krimp. De Erfgoed Deal is een samenwerkingsverband tussen de ministeries OCW, BZK, IenW en LNV, Interprovinciaal Overleg (IPO), Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Federatie Grote Monumentengemeenten, Federatie Instandhouding Monumenten, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, LandschappenNL, het Rijksvastgoedbedrijf en de Federatie Ruimtelijke Kwaliteit. Het kabinet heeft een bedrag van € 20 miljoen uitgetrokken voor de jaren 2019-2022 om met behulp van erfgoed oplossingen te zoeken voor de genoemde ruimtelijke opgaven en daarbij behorende uitdagingen.

Via het uitvoeringsprogramma van de Erfgoed Deal en door inzet en ondersteuning vanuit het programmabureau wordt vorm gegeven aan de Erfgoed Deal. Het programmabureau is eveneens verantwoordelijk voor het inzichtelijk maken van de voortgang en doelbereik van de Erfgoed Deal. Het monitoringsonderzoek, door middel van drie metingen, moet duidelijk maken welke rol erfgoed daar nu in speelt, zodat over 3 jaar bezien kan worden of de inspanningen hebben geleid **tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed met de gestelde ruimtelijke opgaven en het leveren van een bijdrage aan de verbetering van de uitvoeringspraktijk**. Deze rapportage geeft de resultaten weer van de nulmeting die is uitgevoerd in de eerste helft van 2020. De tussenmeting wordt uitgevoerd in het najaar van 2021 en de eindevaluatie in het voorjaar van 2023.

2. De projecten en activiteiten

Geselecteerde projecten

De Erfgoed Deal bestaat uit verschillende onderdelen. Via uitvoeringsprogramma's worden projecten gefinancierd. De selectie van projecten gebeurt twee keer per jaar. In de eerste ronde van 2020 zijn zeven projecten goedgekeurd, verdeeld over de genoemde thema's. Deze zijn hieronder opgenomen.

Tabel 0.1 Overzicht van de toegekende projecten bij de eerste ronde

Klimaat	Duurzaamheid en energietransitie	Groei en krimp	Kennis en Dialoog	Omgevingsvisie
Hoornwerk Grebbedijk	Amsterdam Wetlands	Stadspark Weert	Een nieuwe tijd	Vondst
Zitterd Climate Proof			Wijk de Pas	

De leeromgeving

Daarnaast wordt een leeromgeving ontwikkeld om kennisdeling en inspiratie te stimuleren. De leeromgeving is een belangrijk onderdeel van de Erfgoed Deal. Met de leeromgeving wil het programmabureau de beweging op gang brengen om erfgoed vanzelfsprekend mee te nemen in de ruimtelijke transitieopgaven. Ervaringen die worden opgedaan in de projecten, dienen als input voor de leeromgeving. Zo kunnen opgedane lessen breder worden verspreid. De leeromgeving is op dit moment in ontwikkeling. Het is geen centraal platform, maar bestaat uit verschillende onderdelen

en activiteiten. De activiteiten richten zich rechtstreeks op de projecten onder het uitvoeringsprogramma, of richten zich op ontwerpers en beleidsmakers op de drie hoofdthema's van de Erfgoed Deal. Er wordt dus ingezet op projectniveau en op systeemniveau.

3. Nulmeting: Erfgoed en ruimtelijke opgaven

Respons op de enquête

Onderstaande analyses zijn gebaseerd op de respons op de uitgezette enquête. Deze is ingevuld door 400 personen die vanuit hun professionele achtergrond betrokken zijn bij erfgoed. Het betreft beleidsmedewerkers, beleidsadviseurs en andere betrokkenen uit verschillende lagen van het openbaar bestuur. Het merendeel van de respondenten is werkzaam voor een gemeente. Naast het openbaar bestuur zijn ook betrokkenen vanuit verschillende woningcorporaties en NGO's meegenomen bij deze enquête.

Het meenemen van erfgoed in de ruimtelijke opgaven

Erfgoed wordt regelmatig betrokken in projecten, jaarplannen en/of beleidsstukken. Bij de vormgeving van de omgevingsvisie wordt erfgoed relatief het meest betrokken. Ongeveer een derde van de respondenten geeft aan de afgelopen jaren meer aandacht te hebben gekregen voor erfgoed. Slechts 2% van de respondenten geeft aan dat de aandacht voor erfgoed de afgelopen jaren is afgenomen. De vergrootte toename kan voor een deel volgens de respondenten verklaard worden doordat de omgevingsvisie verder wordt uitgewerkt en erfgoed hierin meer dan voorheen wordt meegenomen. Daarnaast geven respondenten aan dat er in het afgelopen jaar meer informatie beschikbaar is gekomen over het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Ook wordt binnen de organisaties beter samengewerkt door de betrokken afdelingen en hebben organisaties het afgelopen jaar veel goede ervaringen opgedaan met het meenemen van erfgoed. Relatief veel respondenten zijn neutraal over de bijdrage van de Erfgoed Deal.

Erfgoed in de ruimtelijke opgaven in de praktijk

De respondenten geven aan dat het meest wordt nagedacht over erfgoed tijdens de opstartfase van het project en tijdens het formuleren van de opgave. Erfgoed wordt in een later stadium relatief minder vaak betrokken in het project, al wordt erfgoed wel veel betrokken in de vergunningsfase.

De afdeling(en) Ruimtelijke Ordening en/of Omgevingswet en afdelingen die zich bezighouden met erfgoed worden bij de meeste projecten die erfgoed en ruimtelijke opgaven combineren betrokken. Ook het bestuur van de organisatie heeft bij deze projecten veelal een rol van betrokkenheid. De betrokkenheid geldt in mindere mate voor uitvoerende organisatieonderdelen, andere beleidsvelden, vrijwilligers en de afdelingen Economie en Sociale zaken.

Wanneer externe partijen bij projecten worden ingeschakeld gaat het vaak om externe deskundigen op gebied van erfgoed of lokale organisaties die zich met erfgoed bezighouden. Ook deskundigen op gebied van ruimtelijke kwaliteit en de provincie worden relatief vaak als extern onderdeel betrokken bij projecten die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren.

Respondenten geven aan dat erfgoed het meest wordt gecombineerd met projecten die te maken hebben met de omgevingsvisie, energietransitie en duurzaamheid en stedelijke groei en krimp. In iets mindere mate wordt erfgoed gecombineerd in projecten gericht op klimaatadaptatie.

Wijze waarop erfgoed wordt meegenomen in projecten

Erfgoed wordt op verschillende manieren meegenomen in de projecten. Erfgoed wordt zowel meegenomen met als doel cultuurhistorie zichtbaar te maken, het erfgoed te beschermen als een

landschappelijke inpassing te realiseren. Daarnaast vormt erfgoed ook een inspiratiebron en wordt erfgoed in projecten ingezet om een verhaal te vertellen.

Overwegingen om erfgoed wel of niet mee te nemen

Circa 90% van de respondenten geeft aan dat het meenemen van erfgoed meerwaarde heeft gehad voor het project. Het eindresultaat van het project is volgens respondenten vaak beter door de erfgoedinclusieve aanpak. Ook werden veelal juiste organisaties bij de totstandkoming en uitwerking van het project betrokken. Het belang van erfgoed voor het bepalen van het succes van het project wordt door de respondenten beperkter ingeschat. 30% van de respondenten geeft aan dat erfgoed bepalend was voor het succes van het project.

Als belangrijkste overweging om erfgoed mee te nemen in projecten wordt genoemd dat erfgoed van lokaal of nationaal belang aanwezig was binnen het projectgebied. Daarnaast wordt aangegeven dat erfgoed de kwaliteit van het project vergroot en dat het een inspiratiebron vormt voor de ruimtelijke kwaliteit.

Op de vraag waarom erfgoed niet altijd wordt meegenomen in projecten wordt aangegeven dat het meenemen van erfgoed door velen als last wordt gezien. Het meenemen van erfgoed maakt projecten bovendien complexer. Ook wordt gebrekkige interne samenwerking genoemd als reden erfgoed niet mee te nemen in projecten. Daarbij hebben veel organisaties te maken met gebrek aan capaciteit en kennis om erfgoed op een degelijke wijze in projecten te betrekken.

Om erfgoed meer te betrekken in projecten zou aandacht besteed moeten worden aan het kenbaar maken van de kansen van erfgoed. Ook is er behoefte aan meer kennis over en voorbeelden van hoe erfgoed in projecten meegenomen kan worden. Enthousiasmerende voorbeelden dienen dus beter en breder te worden gedeeld. Daarnaast is er behoefte aan meer structurele financiële ondersteuning.

4. Successen en leerpunten

Om de Erfgoed Deal steeds te verbeteren en te monitoren is gevraagd in de enquête wat successen en leerpunten zijn binnen de projecten. De goede voorbeelden kunnen immers binnen de Erfgoed Deal verder worden uitgedragen, terwijl de leerpunten een indicatie geven waarop meer inzet en informatie gewenst is. Daarnaast is ook in de interviews gevraagd wat de betrokkenen als successen en als leerpunten hebben ervaren in de Erfgoed Deal. Deze ervaringen zijn ook opgenomen in dit hoofdstuk.

Successen binnen de projecten

Vanuit de enquête zijn door de respondenten successen van projecten op het gebied van erfgoed te benoemen. Deze zijn hieronder opgenomen. Hierbij zijn de meest genoemde successen als eerste opgenomen en de minst genoemde successen als laatste. Dit betekent ook hier niet dat de ene belangrijker is dan de ander, enkel dat ze vaker genoemd zijn.

- **Meer waardering en aandacht voor erfgoed:** Een groot deel van de respondenten geeft aan dat er meer waardering is voor erfgoed, waardoor het gemakkelijker wordt het erfgoed te behouden. Men is zich steeds meer bewust van de (potentiële) toegevoegde waarde.
- **Integrale aanpak met duidelijke verantwoordelijkheden:** Ook de samenwerking met verschillende afdelingen en/of externe partijen wordt door een groot deel van de respondenten genoemd als succesvol aspect van erfgoedinclusieve projecten.

- **Vroegtijdig overleg over de rol van erfgoed:** Wanneer erfgoed aan de voorkant wordt meegenomen wordt dit veelal gezien als meerwaarde. Het meenemen van erfgoed in de initiatiefase is dus van belang, zodat de cultuurhistorische waarde wordt benoemd en erfgoed ook een rol speelt in het bepalen van de doelstellingen van het project.
- **Kennis en deskundigheid:** Verschillende respondenten geven aan dat goede kennis over erfgoed en monumenten een positieve bijdrage heeft geleverd aan het project. Samenwerking en kennisdeling zijn dus van belang. Dit betreft zowel deskundigheid van experts als beschikbaarheid van (online) informatie met betrekking tot erfgoed en monumenten.
- **Duidelijke (wettelijke) kaders:** Een aantal respondenten geeft aan dat duidelijke (wettelijke) kaders een positieve bijdrage hebben geleverd bij het betrekken van erfgoed binnen de ruimtelijke opgaven.
- **Beschikbaarheid van financiering:** Door respondenten wordt aangegeven dat (provinciale) subsidies, zoals de Archeoroute, in het verleden hebben bijgedragen aan (blijvende) aandacht voor erfgoed binnen het project.
- **Passie en enthousiasme:** Het helpt wanneer een of meerdere betrokken partijen een duidelijke passie heeft/hebben voor erfgoed. Dat geldt in het bijzonder wanneer de projectleider deze passie deelt.

Vanuit de interviews met de netwerkers en projectcoördinatoren zijn successen van projecten en het programma benoemd. Deze zijn hieronder weergegeven:

- **Projecten hadden zonder financiering niet plaatsgevonden:** De bijdrage vanuit de Erfgoed Deal heeft er in sommige gevallen voor gezorgd dat het project door kon gaan, of dat andere organisaties aanvullend budget beschikbaar konden stellen. Hierdoor zijn projecten soms ook erfgoedinclusiever geworden.
- **Het aanvraagproces verloopt soepel en met lage administratieve lasten:** de ontvangers van de uitkering geven aan dat het aanvraagproces soepel loopt. De ondersteuning vanuit het programmabureau is goed en er worden weinig administratieve lasten ervaren. Dit is voor de aanvragers een verademing: bij veel andere financieringstrajecten is het een stuk ingewikkelder om een aanvraag in te dienen.

Leerpunten

Naast successen hebben we in de enquête ook gevraagd wat er over het algemeen minder goed ging in de projecten. Hierbij zijn de meest genoemde leerpunten wederom als eerste opgenomen en de minst genoemde leerpunten als laatste. Dit betekent ook hier niet dat de ene belangrijker is dan de ander, enkel dat ze vaker genoemd zijn.

- **Beperkte aandacht voor en besef van cultuurhistorie:** Ondanks een toename is aandacht, is niet voor iedereen binnen en buiten de organisaties erfgoed een belangrijk thema. Een deel van de respondenten geeft aan dat beperkte aandacht voor en besef van cultuurhistorie een belemmering vormden in het project.
- **Vanaf het begin van het proces erfgoed betrekken vaak lastig:** Wanneer erfgoed te laat in projecten wordt betrokken is het lastig om erfgoed nog in te passen. Er moet dan op dit onderwerp een inhaalslag gemaakt worden, maar dat verloopt vaak stroef.
- **Beperkt budget, waarbij erfgoed vaak wordt gezien als extra kostenpost:** Het betrekken van erfgoed wordt vaak als extra kostenpost en extra regeldruk gezien, in plaats van als inspiratiebron. Bij de uiteindelijke afweging zijn het vaak andere factoren die zwaarwegender zijn dan erfgoed. Hulp van het Rijk is van toegevoegde waarde, zowel in de vorm van financiële ondersteuning als in de vorm van kennisdeling.
- **Tegengestelde belangen:** In de initiatiefase van een project lijkt het in eerste instantie lastig als 4 afdelingen betrokken moeten worden en akkoord moeten gaan in plaats van slechts 1 of

2 afdelingen. Tegengestelde belangen komen vooral aan het licht wanneer de stap van plan naar uitvoering gezet wordt. Dit leidt tot vertraging.

- **Wrijving tussen deregulatie en instandhouding:** Vrees voor enerzijds de wens tot deregulering onder de Omgevingswet en de instandhoudingsplicht voor erfgoed anderzijds.

Uit de gesprekken met netwerkers en projectcoördinatoren van het uitvoeringsprogramma komen ook een aantal leerpunten voor het programma naar voren.

- **Verder delen van positieve voorbeelden richting andere organisaties en overheden:** De motivatie om erfgoedinclusief te werken is bij verschillende organisaties aanwezig. Dit is een positief startpunt voor de Erfgoed Deal. Nu is het zaak om er verder voor te zorgen dat deze positieve voorbeelden ook gedeeld worden en inspirerend werken voor andere organisaties en overheden.
- **Thematische afkadering en toedeling kan scherper:** Uit de meeste gesprekken is naar voren gekomen dat niet alle projecten de thematische toedeling begrijpen, aangezien zij aangeven beter binnen een ander thema lijken te passen. Met name binnen de lijnen 'energietransitie en duurzaamheid' en 'stedelijke groei en krimp' is soms onduidelijk hoe de toedeling tot stand is gekomen.
- **Geen aandacht voor monitoring van de doelstellingen van de afzonderlijke projecten:** Opvallend wordt in de interviews gevonden dat er geen aandacht is voor de manier waarop de kwaliteit van het project achteraf gemonitord wordt. Hoewel overheden intern verantwoording af leggen, hoeft dit formeel niet richting het programmabureau. De evaluatoren merken overigens op dat dit inherent is aan het gekozen instrument van de decentralisatie-uitkeringen. Daarbij mag het Rijk geen voorwaarden stellen aan gemeenten en provincies anders dan over de wijze van verdeling en vaststelling van het volume van de financiële bijdrage. In de Erfgoed Deal is bewust gekozen voor het instrument van decentralisatie-uitkeringen. Dit omdat dit instrument juist zo goed past bij de geest van de Erfgoed Deal, waarin partijen het vertrouwen voor gezamenlijk optrekken uitspreken.
- **Doel en reikwijdte van communicatieactiviteiten zijn niet geheel helder:** Op dit moment is de manier waarop invulling wordt gegeven aan de communicatieactiviteiten nog niet voor iedereen duidelijk. In het uitvoeringsprogramma is aangegeven dat er afspraken zijn gemaakt over de inzet van de leeromgeving, maar uit de gesprekken is gebleken dat deze afspraken in de praktijk niet altijd duidelijk zijn.
- **Decentralisatie uitkering vraagt om sterkere regierol:** Er is een welwillendheid om mee te werken aan de uitvoering van het programma, en bij te dragen aan de doelstellingen, maar men weet op dit moment vaak niet hoe. Het is daarom zaak dat het Programmabureau hier de komende tijd nog meer een regierol in neemt. Zij kunnen bijvoorbeeld (nog meer) aangeven wat er gedaan kan worden door projecten op het gebied van communicatie (bredere uitrol), formats aanleveren en activiteiten organiseren voor het bredere publiek. Hierbij moet echter in beschouwing genomen worden dat de richtlijnen en formats enkel gezien moeten worden als nastrevenswaardig en niet gelezen moeten worden als voorwaarden.

Wensen voor de leeromgeving

Er bestaat in het veld een brede behoefte om meer te leren over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Dit geldt in het bijzonder voor het optimale proces om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven. Daarnaast geven de respondenten aan graag te willen leren over de meerwaarde van erfgoed in ruimtelijke opgaven, mogelijke combinaties van erfgoed met de ruimtelijke opgaven en manieren om mensen te enthousiasmeren voor het betrekken van erfgoed in de ruimtelijke opgaven.

Als we kijken naar de wijze waarop de respondenten deze informatie graag zouden willen ontvangen, zien we een duidelijke voorkeur voor een website met goede voorbeelden. Daarnaast is er behoefte aan kennisdelingssessies, online seminars en excursies bij de andere projecten.

De onderwerpen waarover men graag meer wil leren sluiten goed aan bij de voorkeur op welke wijze men deze informatie wil ontvangen. Er is een duidelijke behoefte aan kennisuitwisseling op projectniveau van goede voorbeelden. Bovendien sluit deze behoefte duidelijk aan op wat het programmabureau voor ogen heeft met de leeromgeving, namelijk als een Community of Practice. In die zin voldoet de voorgenomen invulling van de leeromgeving in een bestaande behoefte.

5. Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

Deze nulmeting geeft inzicht in de stand van zaken in het voorjaar van 2020 op het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Te zien valt, dat een groot aantal partijen zich steeds meer bewust wordt van erfgoed bij deze projecten. De meerwaarde wordt bij succesvolle projecten gezien en de partijen zijn enthousiast over het resultaat. Tegelijkertijd valt er nog een wereld te winnen. Vooral in de ontwikkelingsfase van projecten is het belangrijk dat er voldoende aandacht komt en blijft voor erfgoed in projecten. Ook zal het voor veel partijen vanzelfsprekender moeten worden dat erfgoed geen last is, maar kan dienen als inspiratiebron. Er is behoefte aan meer te leren op dit gebied doormiddel van sprekende voorbeelden weergegeven op een website of in (online) seminars.

De Erfgoed Deal heeft een goede start gekend, met toekenning van financiële bijdragen aan een zevental projecten die bijdragen aan de doelstellingen van het programma. De projecten zijn gestart, en de leeromgeving wordt op dit moment ontwikkeld. Het is nu zaak om door te pakken en een duidelijke richting ook voor de communicatie te ontwikkelen die ervoor zorgt dat het momentum gepakt wordt en de aandacht nog meer wordt versterkt.

Tegelijkertijd is voor het programmabureau sprake van een situatie waarbij moet worden gepioneerd. De Erfgoed Deal maakt gebruik van decentralisatie uitkeringen en is hiermee afhankelijk van de resultaten en de welwillendheid van anderen. De bijdrage van het Rijk is namelijk ongeconditioneerd, dat wil zeggen dat er geen voorwaarden verbonden worden aan de ter beschikking stelling van de bedragen aan gemeenten en provincies. Het behalen van de doelen van de Erfgoed Deal en het bereiken van de doelstellingen kan daarom met name bij de project selectie plaatsvinden. Tegelijkertijd kan er ook met goede formats, informatievoorziening en voorbeelden veel bereikt worden door een positieve energie te genereren waarbij alle partijen op basis van een gezamenlijk toekomstbeeld hun bijdrage leveren. Met de reeks aan monitoren (waarvan voorliggende rapport de nulmeting bevat) wordt inzicht gegeven in de behaalde resultaten van het op programmaniveau.

Natuurlijk betalen resultaten van een dergelijk programma zich pas later in de tijd uit, maar uit de nulmeting blijkt dat het programma inspeelt op een vraag van de partijen en hier een rol kan spelen in het verder brengen van het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Om deze rol verder te versterken zijn een aantal aanbevelingen benoemd.

Aanbevelingen

1. Ga door met bewustwordingscampagne, zeker buiten de 'erfgoedkring'

Het advies is om de bewustwordingscampagne door te zetten en de slag te maken naar een breder publiek buiten de vaste erfgoedcirkel. Benader nadrukkelijk de beleidsmedewerkers in andere beleidsvelden. Ze staan er voor open, maar moeten wel geactiveerd worden.

2. Geef meer aandacht aan partijen die erfgoed niet in hun takenpakket hebben

Partijen waarvan erfgoed geen primaire taak is denken ook minder vaak aan de rol van erfgoed bij hun ruimtelijke opgaven. Dit is met name het geval bij waterschappen en woningcorporaties. Hier valt voor de Erfgoed Deal veel te winnen. Dat kan in eerste instantie door de koepelorganisaties actiever te betrekken bij het programma.

3. Verduidelijk de opzet van de leeromgeving

Betrokkenen geven duidelijk aan dat ze veel behoefte hebben aan een leeromgeving waarin lessen gedeeld worden over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Om het momentum van de Erfgoed Deal te behouden is het zaak om de opzet van de leeromgeving zo snel mogelijk te verduidelijken en te delen met de belanghebbenden. Zo blijven ze aangehaakt. Vanwege de korte duur van het programma is dit wat betreft de evaluatoren een zeer urgent aandachtspunt.

4. Ga met de leeromgeving in op de wensen van de belanghebbenden

Uit de nulmeting komt naar voren dat belanghebbenden behoefte hebben aan twee typen informatie: procesinformatie over welke stappen je kunt ondernemen om erfgoed bij een project te betrekken, maar ook inhoudelijke informatie over de technische mogelijkheden om erfgoed te gebruiken bij een ruimtelijk project. Zorg er voor dat deze twee typen informatie duidelijker onderscheiden worden, en dat deze gedeeld worden.

5. Maak meer gebruik van de leeromgeving

De leeromgeving wordt op dit moment nog niet volledig ingezet, terwijl dit een belangrijk instrument is om de doelen van de Erfgoed Deal te behalen. Nu met het uitvoeringsprogramma kennis wordt verzameld is het ook zaak om de opgedane kennis zo snel mogelijk te gaan delen met belanghebbenden. Als er pas later wordt gestart met de brede deling van kennis, dan is het gevaar dat het bereik van de leeromgeving beperkt blijft.

6. Maak beter gebruik van het netwerk van de Erfgoed Deal

Veel partners geven aan dat ze graag meer betrokken zijn bij de invulling van bijvoorbeeld de leeromgeving. Daarnaast geven ze ook aan dat ze graag meer op de hoogte worden gehouden van de voortgang. Het programmabureau kan in haar coördinerende rol dit enthousiasme in goede banen leiden. Door de uitvoering van de Erfgoed Deal gezamenlijk met de partners op te pakken wordt optimaal gebruik gemaakt van de bestaande kennis en ervaringen.

7. Bezie of het zinvol is om aan te sluiten bij projecten die al bestaan

Bij de selectie van projecten in het eerste uitvoeringsprogramma was het lastig om voor de thema's energietransitie en stedelijke groei en krimp projecten te vinden. Voor de volgende uitvoeringsprogramma's kan wellicht geput worden uit de lijst van projecten die via de enquête zijn verzameld. De lijst met projectnamen is opgenomen in Bijlage 4.

8. Leg meer nadruk op de communicatieactiviteiten van de projecten

Tijdens de selectie van projecten voor het eerste uitvoeringsprogramma zijn vaak ad-hoc afspraken gemaakt over communicatieactiviteiten die het project kan organiseren of waar aan bijgedragen kan worden. Tijdens de uitvoering zijn vervolgens verschillende SMART afspraken gemaakt per

project. De beleving bij de gesproken personen is dat deze afspraken af en toe nog meer onder de aandacht gebracht kunnen worden. Het is aan te raden om bij de selectie van projecten meer nadruk te leggen op de manier waarop er over de resultaten gecommuniceerd gaat worden. Projecten met een groot communicatiecomponent zouden hierbij wellicht hoger gewaardeerd kunnen worden, dan projecten die daar minder op zijn gericht.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

Erfgoed Deal gericht op verbinding erfgoed met grote ruimtelijke opgaven

In de Erfgoed Deal worden afspraken gemaakt over de verbinding van erfgoed met de grote ruimtelijke opgaven van dit moment: energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie en stedelijke groei en krimp. De Erfgoed Deal sluit zoveel mogelijk aan bij bestaande initiatieven. Het kabinet heeft een bedrag van € 20 miljoen uitgetrokken voor de jaren 2019-2022 om met behulp van erfgoed oplossingen te zoeken voor de genoemde ruimtelijke opgaven en daarbij behorende uitdagingen. Genoemd bedrag wordt door gemeentes en provincies verdubbeld tot een totaal van ongeveer € 40 miljoen. De Erfgoed Deal is een samenwerkingsverband tussen de ministeries OCW, BZK, IenW en LNV, Interprovinciaal Overleg (IPO), Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Federatie Grote Monumentengemeenten, Federatie Instandhouding Monumenten, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, LandschappenNL, het Rijksvastgoedbedrijf en de Federatie Ruimtelijke Kwaliteit.

Via het uitvoeringsprogramma van de Erfgoed Deal en door inzet en ondersteuning vanuit het programmabureau wordt vorm gegeven aan de Erfgoed Deal. Het programmabureau is eveneens verantwoordelijk voor het inzichtelijk maken van de voortgang en doelbereik van de Erfgoed Deal. Het monitoringsonderzoek, door middel van drie metingen, moet duidelijk maken welke rol erfgoed daar nu in speelt, zodat over 3 jaar bezien kan worden of de inspanningen hebben geleid **tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed met de gestelde ruimtelijke opgaven en het leveren van een bijdrage aan de verbetering van de uitvoeringspraktijk.**

Deze rapportage geeft de resultaten weer van de nulmeting die is uitgevoerd in de eerste helft van 2020. De tussenmeting wordt uitgevoerd in het najaar van 2021 en de eindevaluatie in het voorjaar van 2023. Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft Ecorys gevraagd om de beleidsmonitor vorm te geven en uit te voeren.

Nulmeting om het startpunt te bepalen

De nulmeting heeft als hoofddoel om de stand van zaken te bepalen aan de start van de Erfgoed Deal. We bekijken hoe de verschillende belanghebbenden nu denken over de verbinding tussen erfgoed en ruimtelijke opgaven. Daarnaast bekijken we of er al actief gewerkt wordt aan de bijdrage van erfgoed aan ruimtelijke opgaven. De opgehaalde informatie dient als startpunt om in de tussen- en eindmeting de voortgang te bepalen. De nulmeting is dus vooral gericht op een beschrijving van wat er nu speelt op het snijvlak van erfgoed en ruimtelijke opgaven, zowel in projecten, als in de denkwijzen van de betrokkenen.

1.2 Onderzoeksvragen

Vanuit de offerte, aangevuld met gesprekken met de opdrachtgever, zijn de volgende onderzoeksvragen voor dit onderzoek van belang:

1. Hoe denken betrokkenen over erfgoed in relatie tot de ruimtelijke opgaven?
2. Wordt bij het vormgeven van de ruimtelijke opgaven überhaupt nagedacht over erfgoed?
3. Welke afweging wordt gemaakt als erfgoed wordt betrokken, welk thema is het belangrijkste?
4. Waarom wordt geen erfgoed betrokken bij de ruimtelijke opgaven?

5. Op welke manier wordt erfgoed betrokken bij de ruimtelijke opgaven?
6. Is erfgoed wel eens een doorslaggevende factor en op welke manier?
7. Wat is er nodig om erfgoed te betrekken bij de ruimtelijke opgaven?
8. Wordt er integraal gewerkt in de gemeente tussen de disciplines uit de Erfgoed Deal?
9. Zijn er projecten waarbij erfgoed en ruimtelijke opgaven worden gecombineerd?
10. Waar loopt men tegenaan?
11. Wat zijn goede voorbeelden?
12. Hoe wordt erfgoed wel bij jullie meegenomen in de ruimtelijke opgaven?
13. Levert dat meerwaarde op?
14. Waren de juiste partijen betrokken?
15. Vragen over de leeromgeving (wat verwacht men) en hoe wil men leren?

Deze vragen vormen het uitgangspunt voor de beleidsmonitor.

1.3 Werkwijze en inkadering

Hieronder geven we beknopt de werkwijze weer voor de monitoring van de Erfgoed Deal. Voor meer uitgebreide informatie verwijzen we naar de uitvoeringsleidraad die eerder is opgesteld.

Methoden voor de dataverzameling

Voor de monitoring van de Erfgoed Deal gebruiken we een breed aantal methoden. We gebruiken een **enquête** onder betrokkenen uit het veld om te bezien in hoeverre erfgoed wordt betrokken bij het oplossen van ruimtelijke opgaven en in hoeverre het beeld in de komende jaren verandert. Deze informatie is aangevuld met **interviews** met stakeholders. Deze interviews geven meer inzicht in de redenen achter bepaalde resultaten en de bijdrage van de Erfgoed Deal aan de totale opgave die er in Nederland ligt. Om nog meer inzicht te krijgen in de causaliteit tussen de projecten in de Erfgoed Deal en de gevonden resultaten (en de verklaringen hierbij) zijn **verdiepende casestudies** uitgevoerd. Binnen deze case studies gaan we dieper in op de projecten binnen de Erfgoed Deal die zijn gestart in 2020. We volgen deze projecten door de verschillende metingen heen.

Interviews

Bij het uitvoeren van de nulmeting zijn drie typen interviews gehouden:

- Gestart is met een interviewronde om de opzet en relevantie van de enquêtevragen te bepalen. Hierbij is een brede groep aan belanghebbenden gesproken, waarbij met nadruk gekeken is op de formulering van de vragen goed aansluit bij de werkelijkheid van de doelgroep. Hieruit zijn belangrijke aanknopingspunten naar voren gekomen waarmee de enquête is aangescherpt.
- Een tweede interviewronde is gericht op de projecten die op dit moment worden gefinancierd via de Erfgoed Deal. Hierbij is gesproken met zowel netwerkers¹ van het programmabureau als contactpersonen vanuit de projecten zelf. Doel van deze gesprekken was om verdiepende informatie te vergaren over de doelen en verwachte impact van de projecten, en de voortgang op dit moment².
- Een laatste interviewronde heeft plaatsgevonden met leden van de stuurgroep. Deze ronde had als doel om de resultaten uit de nulmeting te duiden en valideren.

Een overzicht van de gesproken personen is opgenomen in Bijlage 1.

¹ Werknemers van het programmabureau die aanvragers ondersteunen bij het formuleren van hun aanvraag en bij vragen in de uitvoering.

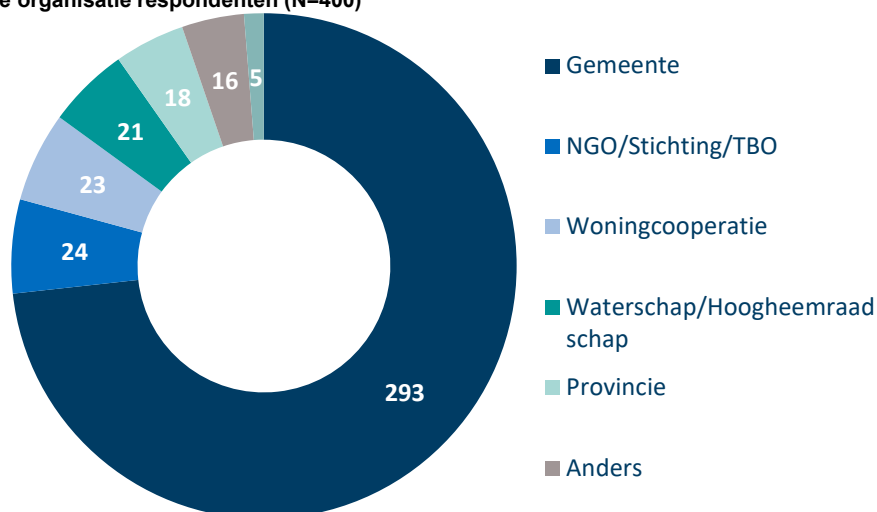
² Tot juli 2020

Respons op de enquête

Een aantal analyses zijn gebaseerd op de respons op de uitgezette enquête. Deze is ingevuld door 400 personen die vanuit hun professionele achtergrond betrokken zijn bij erfgoed. Met dit aantal respondenten kunnen we goed algemene uitspraken doen over de rol van erfgoed in ruimtelijke opgaven op dit moment. Daarnaast kunnen we met de extra informatie vanuit de interviews ook verdiepende antwoorden geven.

De respondenten betreffen onder andere beleidsmedewerkers, beleidsadviseurs en andere betrokkenen uit verschillende lagen van het openbaar bestuur. Het merendeel van de respondenten is werkzaam voor een gemeente. Naast het openbaar bestuur zijn ook betrokkenen vanuit verschillende woningcorporaties en NGO's meegenomen bij deze enquête. In de onderstaande figuur is de verdeling van de achtergrond van de respondenten weergegeven.

Figuur 1.1 Type organisatie respondenten (N=400)

In Tabel 1.1 is de respons per type organisatie ten opzichte van het aantal verstuurd uitnodigingen te zien. Op basis van ervaring met enquêtes verwachten wij over het algemeen een respons van 10% tot 20% op digitale enquêtes. Met een gemiddelde respons van 37% is de respons op deze enquête dus zeer hoog te noemen. Overigens moet daarbij opgemerkt worden dat in de uitnodigingsmails gevraagd is de enquête intern door te sturen aan relevante collega's, waardoor de relatieve respons per type organisatie hoog uitvalt. Voor vrijwel alle organisaties geldt echter dat de respons hoog is, al geldt dat minder voor woningcorporaties. Dat kan verklaard worden doordat erfgoed niet tot de kerntaken van woningcorporaties behoort en veel woningcorporaties aangeven dat zij geen erfgoed in hun portefeuille hebben.

Tabel 1.1 Respons per type organisatie

Type organisatie	Aantal verstuurd uitnodigingen	Aantal respondenten	Respons (%)
Gemeente	601	293	49%
NGO/Stichting/TBO	67	24	36%
Woningcorporatie	324	23	7%
Waterschap/Hoogheemraadschap	24	21	88%
Provincie	24	18	75%
Rijksoverheid	22	16	80%
Anders	22	5	23%
Totaal	1.084	400	37%

Tabel 1.1 toont dat de respons voor vrijwel alle typen organisaties hoog is. Dat gemeenten sterk vertegenwoordigd zijn komt dus voornamelijk doordat er nou eenmaal veel gemeenten zijn, terwijl Nederland slechts 12 provincies heeft. Daarnaast spelen gemeenten een belangrijke rol in het betrekken van erfgoed bij ruimtelijke opgaven. De deelnemende gemeenten zijn sterk geografisch gespreid, gemeenten vanuit alle hoeken van het land hebben aan de enquête deelgenomen.

1.4 Leeswijzer

In deze rapportage bespreken we in een aantal hoofdstukken de uitkomsten van de nulmeting, en geven we suggesties voor het vervolg van het programma Erfgoed Deal. De inhoud van de hoofdstukken is als volgt:

- In **hoofdstuk 2** beschrijven we het programma Erfgoed Deal. We gaan in op de doelstellingen van het programma, de relatie met andere beleidsvelden, de projecten die tot nu toe worden gefinancierd en de ontwikkeling van de leeromgeving.
- **Hoofdstuk 3** is gericht op de uitkomsten van de enquête onder de doelgroep. Dit hoofdstuk is de eigenlijke nulmeting van de stand van zaken in het veld. We beantwoorden welk aandeel van de doelgroep erfgoed betreft in ruimtelijke opgaven, en op welke manier dat gebeurt.
- **Hoofdstuk 4** gaat over successen en leerpunten voor het betrekken van erfgoed en voor de uitvoering van het programma.
- In **hoofdstuk 5** bespreken we de conclusies van de nulmeting.

Het rapport wordt voorafgegaan met een **samenvatting**. In de **bijlagen** is verdere detaillering opgenomen.

2 Erfgoed Deal: de projecten en activiteiten

2.1 Inleiding

Het doel van de Erfgoed Deal is als volgt:

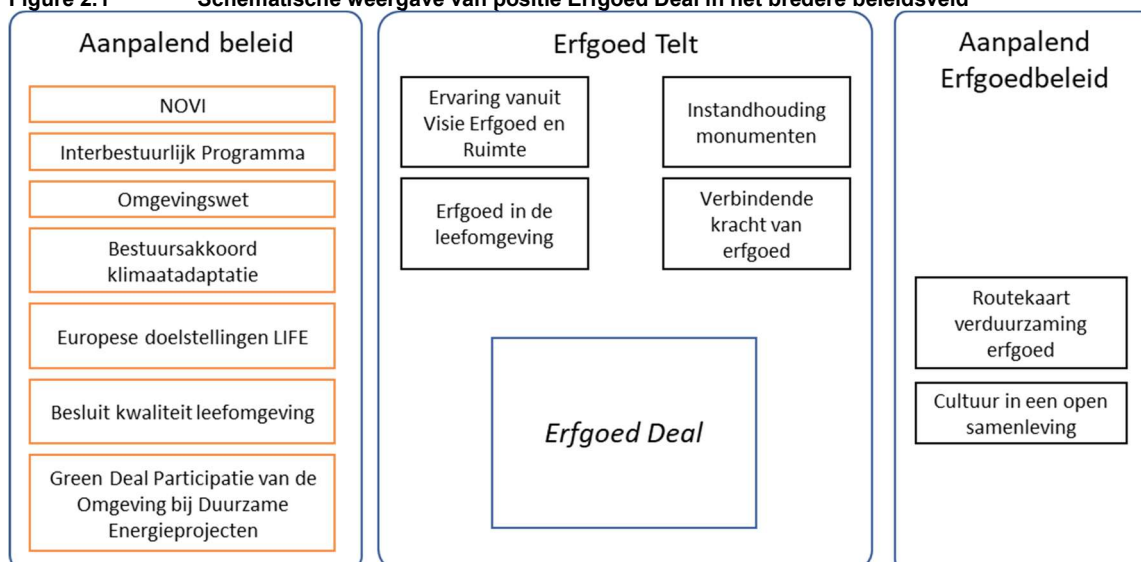
‘Vanuit de kracht van het erfgoed dragen we bij aan de realisatie van de transities en opgaven in de leefomgeving. We willen een uitvoeringspraktijk waarin erfgoed en de inrichting van de leefomgeving elkaars bondgenoten zijn, zodat we een waardevolle en met zorg vormgegeven leefomgeving creëren waarin ons verleden tastbaar is en waar we ons – ook in de toekomst – verbonden mee voelen.’

In dit hoofdstuk bekijken we hoe de Erfgoed Deal is ingericht, en welke activiteiten er worden uitgevoerd om dit doel te bereiken. We gaan eerst in op de positie van de Erfgoed Deal in het bredere beleidsveld. Vervolgens beschrijven we de thematische en financiële opzet van de Erfgoed Deal, en bespreken we de toegekende projecten en de ontwikkeling van de leeromgeving.

2.2 Positie van de Erfgoed Deal in het bredere beleidsveld

De Erfgoed Deal is een van de onderdelen van de beleidsbrief Erfgoed Telt. De Deal is nadrukkelijk aanvullend op ander erfgoedbeleid, en is er niet specifiek op gericht om erfgoed in stand te houden. Hiervoor zijn subsidies en andere financieringsvormen beschikbaar. Het is juist de bedoeling om met de Erfgoed Deal de verbinding met de andere disciplines te zoeken. Het slaat de brug tussen gebiedsgericht beleid (ruimtelijke ontwikkeling, natuur, landbouw) en het erfgoedbeleid. De Erfgoed Deal maakt hierdoor onderdeel uit van een breed beleidsveld. Hiermee past de Erfgoed Deal goed binnen de kaders van de Omgevingswet en de huidige wens om meer integraal met opgaven om te gaan. In navolgend figuur is de positie van de Erfgoed deal schematisch weergegeven.

Figure 2.1 Schematische weergave van positie Erfgoed Deal in het bredere beleidsveld

2.3 Opzet van de Erfgoed Deal

De Erfgoed Deal bestaat uit verschillende onderdelen. Via uitvoeringsprogramma's worden projecten gefinancierd. De selectie van projecten gebeurt twee keer per jaar. Daarnaast wordt een leeromgeving ontwikkeld om kennisdeling en inspiratie te stimuleren. Ervaringen die worden opgedaan in de projecten, dienen als input voor de leeromgeving. Zo kunnen opgedane lessen breder worden verspreid.

Er wordt ingezet op 3 hoofdthema's en 2 ondersteunende lijnen. De hoofdthema's zijn gerelateerd aan de grote ruimtelijke transitieopgaven van dit moment: 'Klimaatadaptatie', 'Duurzaamheid en energietransitie', en 'Stedelijke groei en krimp'. De ondersteunende lijnen zijn 'Kennis en dialoog', en 'de Omgevingsvisie'. De thema's hebben elk hun eigen specifieke doelstellingen:

- Het thema **klimaatadaptatie** is gericht op maatregelen om de gevolgen van klimaatverandering op te vangen. Hierbij kan gedacht worden aan de afvoer of retentie van overtollig water, versterking van zee- en rivierdijken, of de strijd tegen hitte en droogte.
- Binnen het thema **energietransitie en duurzaamheid** is het hoofddoel de beperking van de CO2 uitstoot. Dit kan door in te zetten op hernieuwbare energiebronnen, maar ook door de uitstoot van CO2 tegen te gaan.
- Het thema **stedelijke groei en krimp** schetst de tegenstrijdige ruimtebehoefte in Nederland. In de steden is behoefte aan verdichting en herinrichting, terwijl in de krimpgebieden gebiedsgerichte herbestemming nodig is.
- De ondersteunende lijn **kennis en dialoog** is erop gericht om kennis te verspreiden onder het brede publiek, terwijl de lijn **erfgoed en omgevingsvisie** gericht is op de manier waarop gemeenten erfgoedinclusieve omgevingsvisies kunnen opstellen.

De overkoepelende opzet van de Erfgoed Deal is hieronder schematisch weergegeven.

Figure 2.2 Schematische weergave thema's en ondersteunende lijnen Erfgoed Deal

Financieel kader

Voor de financiering van projecten onder de verschillende thema's is in totaal € 39 miljoen gereserveerd. Daarnaast is er nog € 1 miljoen beschikbaar voor het programmabureau om het programma uit te voeren. Van de in totaal € 40 miljoen euro wordt € 20 miljoen gefinancierd door gemeenten en provincies en € 20 miljoen vanuit het rijk (waarvan € 1 miljoen voor het programmabureau).

2.4 Toegekende projecten naar thema

In de eerste ronde van 2020 zijn zeven projecten goedgekeurd, verdeeld over de genoemde thema's. Deze zijn hieronder opgenomen.

Tabel 2.1 Overzicht van de toegekende projecten bij de eerste ronde

Klimaat	Duurzaamheid en energietransitie	Groei en krimp	Kennis en Dialoog	Omgevingsvisie
Hoorwerk Grebbedijk	Amsterdam Wetlands	Stadspark Weert	Een nieuwe tijd	Vondst
Zitterd Climate Proof			Wijk de Pas	

De selectie van projecten

In de Erfgoed Deal is een afwegingskader opgenomen voor de beoordeling van de projecten. Dit afwegingskader behelst twaalf uitgangspunten:

1. Binnen de Erfgoed Deal staan de grote ruimtelijke transitie opgaven (klimaatadaptatie, energietransitie en duurzaamheid, stedelijke groei en krimp) centraal, en de bijdrage die erfgoed hieraan kan leveren.
2. Alle projecten binnen het uitvoeringsprogramma dragen evident bij aan het behalen van de gezamenlijke ambitie en doelen. Bij het opstellen van het uitvoeringsprogramma wordt gestreefd naar een evenwichtige samenstelling van het programma dusdanig dat het maximaal bijdraagt aan de ambities en doelen.
3. De projecten hebben betrekking op het financieren van de meerkosten. De projecten die worden gefinancierd vanuit de Erfgoed Deal richten zich op het verrijken van bestaande initiatieven met erfgoed, het verhogen van de kwaliteit en het bevorderen van de kracht van ontwerp en dialoog.
4. Projecten binnen de Erfgoed Deal hebben geen primaire focus op het erfgoed maar richten zich op de aansluiting vanuit het erfgoed bij initiatieven op de transitie opgaven.
5. Projecten zijn gebiedsgericht en worden voorgedragen voor opname in het uitvoeringsprogramma door de colleges van B&W en/of Gedeputeerde Staten.
6. Binnen de projecten wordt gestreefd naar matching door gemeenten of provincies en van samenwerking tussen overheden en maatschappelijke partijen.
7. Bij matching wordt uitgegaan van reële extra financiële impulsen. Ambtelijke inzet kan helpen maar wordt daarbij niet gekwantificeerd.
8. Projecten moeten als doel hebben om bij te dragen aan een toekomstbestendige gebiedsgerichte erfgoedzorg. Met gebiedsgerichte erfgoedzorg verstaan we een ruimere blik met meer afstand tot afzonderlijke erfgoedobjecten en – structuren zoals beschreven in de Visie Erfgoed en Ruimte.
9. De beoogde financiële bijdrage vanuit de Erfgoed Deal aan projecten binnen de drie thema's ligt tussen de 0,25 en 1 miljoen euro. Dat zijn streefbedragen. De projecten richten zich op de uitvoeringspraktijk en geven blijk van mogelijkheden tot opschaling en voorbeeldwerking.
10. Kennis en dialoog maken (waar mogelijk) onderdeel uit van de projecten. Hierbij kan het gaan om het betrekken van partijen, leren van elkaar, het bundelen en verspreiden van kennis, betrekken van verhalen op lokaal en regionaal niveau of het bestendigen van kennis die wordt opgedaan in het project.
11. Projecten bevatten waar mogelijk onderdelen gericht op ontwerp als middel om de omgevingskwaliteit te verhogen.
12. Binnen het uitvoeringsprogramma en de thema's wordt gestreefd naar een balans tussen projecten in het stedelijke en het landelijke gebied.

Projecten die vallen binnen het afwegingskader worden, na diverse gesprekken, geselecteerd voor een pitch bij het programmabureau. Na deze pitch kunnen projectplannen inclusief een begroting definitief worden ingediend bij het programmabureau. Hier worden ze beoordeeld door de stuurgroep. Bij een goedkeuring worden ze op het Uitvoeringsprogramma geplaatst.

Het Uitvoeringsprogramma wordt twee keer per jaar door de Stuurgroep vastgesteld. Het Uitvoeringsprogramma bevat een beschrijving van de projecten en de beoordeling. De Stuurgroep richt hierbij op de doelen van de Erfgoed Deal en niet op de beoordeling van de individuele projecten. De projecten worden dus niet alleen op kwaliteit gescoord, maar onder andere ook op thematische dekking, maatschappelijke relevantie, opschaalbaarheid en mogelijkheden tot participatie.

De projecten worden hieronder nader toegelicht. In Bijlage 2 zijn uitgebreide projectfiches opgenomen.

2.4.1 *Hoorwerk Grebbedijk*

Het project Hoorwerk Grebbedijk is volgens de betrokkenen een van de meest sprekende voorbeelden van een project dat aansluit op de doelen en ambities van de Erfgoed Deal. Het valt onder het thema klimaatadaptatie. Binnen het project wordt een dijkversterkingsproject erfgoedinclusief gemaakt door het herstel en gedeeltelijke reconstructie van een historisch hoorwerk. De werkzaamheden worden in 2023 en 2024 uitgevoerd. Het idee voor de Erfgoed Deal is om vooral de **participatieve onderdelen** te gebruiken als voorbeeld en input voor de leeromgeving. Zo worden in het kader van het project cultuurhistorische ontwerpessies georganiseerd waarbij belanghebbenden en omwonenden mee kunnen denken over de ruimtelijke inpassing van het hoorwerk.

2.4.2 *Zitterd Climate Proof*

De gemeente Sittard-Geleen werkt samen met Waterschap Limburg en Provincie Limburg aan het project Zitterd Climate Proof. Dit project is ingedeeld onder het thema klimaatadaptatie. Het project maakt onderdeel uit van de grotere gebiedsontwikkeling Corio Glana, waarbinnen de Geleenbeek wordt aangepakt. Het doel van het project is de herinrichting van het Geleenbeekdal en het klimaatbestendiger maken van de stad, gebaseerd op het bestaande erfgoed en de historie van het landschap. De oude waterlopen in de stad worden hersteld en weer beter zichtbaar gemaakt. Hierbij worden zijarmen van de Geleenbeek ontklaaid, en wordt het stadspark waardoor de beek loopt opgeknapt. Zo wordt de historische waterhuishouding in de stad beter beleefbaar. De werkzaamheden aan het stadspark worden op dit moment aanbesteed. De ontklaaiing van de beken bevindt zich nog in een eerdere planvormende fase.

2.4.3 *Amsterdam Wetlands*

Het project Amsterdam Wetlands is ingedeeld bij het thema Energie en Duurzaamheid en is gericht op het ontwikkelen van nieuwe natuur in het veenweidegebied ten noorden van Amsterdam. Hierbij wordt integraal gekeken naar de mogelijke samenhang met cultuurhistorische waarden. Financiering vanuit de Erfgoed Deal gaat deels naar de uitvoering van de plannen in Waterland-Oost, en deels naar de planvorming voor de rest van Waterland. Bij de uitvoering van het project is wat vertraging omdat de financieringsstructuur nog niet ontwikkeld is. De verwachting is dat men in September 2020 van start kan gaan.

2.4.4 *Stadspark Weert*

Een voormalige houtopslag centraal gelegen in Weert wordt herontwikkeld tot stadspark met oog voor klimaat- en hittebestendigheid. De herontwikkeling is al ruim 20 jaar een opgave in Weert. Met

de financiering vanuit de Erfgoed Deal kunnen hierin de laatste stappen worden gemaakt. De oude kasteelgracht en beekloop worden hierbij hersteld. Het project beslaat twee speerpunten: klimaatadaptatie en erfgoed. Daarnaast moet het project een impuls geven aan het leef- en vestigingsklimaat van de stad. Het valt thematisch onder 'groei en krimp'.

2.4.5 Een Nieuwe Tijd

Het project Een Nieuwe Tijd is erop gericht om met de verhalen over de wederopbouw meer verbinding te creëren tussen verschillende maatschappelijke domeinen. Het valt onder het thema kennis en dialoog. Het project zelf is op eerste gezicht sterk gericht op Erfgoed. Het achterliggende idee is echter dat de gesprekken die worden aangegaan binnen het project een startpunt zijn om te praten over bredere opgaven in de leefomgeving. De nadruk ligt op de dialoog tussen bewoners. Het is dus een project dat met name procesgericht is.

2.4.6 Wijkaanpak de Pas

Binnen de Wijkaanpak de Pas wordt de transitieopgave van een bloemkoolwijk in Winterswijk uitgelicht. Er is nog relatief weinig aandacht voor de waarde van architectuur uit de Post 65 periode (vanaf 1965 tot 1990), maar deze aandacht is wel stijgende. Dit project is erop gericht om de wijk De Pas op een erfgoedinclusieve manier door de transitie op het gebied van klimaat, duurzaamheid en krimp te werken. Er zijn daarbij drie perspectieven:

1. Een klimaatbestendige wijk, waarbij de openbare ruimte opnieuw wordt ingericht;
2. Een duurzame wijk, waarbij woningen en de buitenuimte worden aangepakt;
3. Een zelforganiserende wijk, waarbij sociaaleconomische problematiek en krimp worden aangepakt.

Binnen het project wordt een methodiek ontwikkeld die landelijk opschaalbaar is.

2.4.7 VONDST

Het project VONDST richt zich op het proces omtrent de omgevingsvisie. Hierbij wordt gericht op verschillende professionals die werkzaam zijn bij gemeenten en provincies op het gebied van de leefomgeving. Het doel is om erfgoed bij de doelgroep buiten de erfgoedsector relevant te maken, waarbij het kan functioneren als verbinder tussen ruimtelijke domeinen. Binnen het project wordt een methodiek ontwikkeld om erfgoedinclusief te werken. Daarnaast wordt een cursusprogramma ontwikkeld en worden verschillende pilotprojecten uitgevoerd.

2.5 Leeromgeving en activiteiten

De leeromgeving is een belangrijk onderdeel van de Erfgoed Deal. Met de leeromgeving wil het programmabureau de beweging op gang brengen om erfgoed vanzelfsprekend mee te nemen in de ruimtelijke transitieopgaven. De leeromgeving is op dit moment in ontwikkeling. Het is geen centraal platform, maar bestaat uit verschillende onderdelen en activiteiten. De activiteiten richten zich rechtstreeks op de projecten onder het uitvoeringsprogramma, of richten zich op ontwerpers en beleidsmakers op de drie hoofdthema's van de Erfgoed Deal. Er wordt dus ingezet op projectniveau en op systeemniveau.

De leeromgeving op projectniveau

Het programmabureau leert samen met initiatiefnemers en uitvoerders van de projecten. Ervaringen en goede voorbeelden die worden opgedaan worden gedeeld, en projecten kunnen zo ook profiteren van de kennis van andere projecten in het programma. De opgedane kennis wordt verzameld en dient als input voor het systeemniveau: het zijn de goede voorbeelden en lessen die voor een breder publiek relevant zijn. Om deze uitwisseling van kennis te stimuleren worden verschillende activiteiten georganiseerd. Dit zijn bijeenkomsten, expertmeetings en

inspiratiesessies. Daarnaast formuleert elk project eigen punten voor de leeromgeving. Hierin specificeren ze hoe ze resultaten met anderen kunnen delen.

De leeromgeving op systeemniveau

Acties op systeemniveau zijn erop gericht om ontwerpers en beleidsmakers op de ruimtelijke opgaven te overtuigen van het belang en de meerwaarde van erfgoed. Erfgoed specialisten worden hierin wel meegenomen, maar zijn niet de hoofddoelgroep. Het gaat dus om de verspreiding van kennis en inzichten naar het brede publiek. Net als op projectniveau kunnen er verschillende activiteiten worden georganiseerd, zoals bijeenkomsten, cursussen of andere communicatievormen. Daarnaast is de ambitie om aan te sluiten bij bestaande netwerken en platforms.

Planning en voortgang

Bij de aanvang van de Erfgoed Deal is direct begonnen met de selectie van projecten voor het eerste uitvoeringsprogramma. Parallel aan dit proces is begonnen met de ontwikkeling van de leeromgeving. Het was de bedoeling dat de leeromgeving in het voorjaar van 2020 duidelijk vorm zou krijgen. Hierin is echter vertraging opgelopen. Vanwege het later opvullen van de positie is de ontwikkeling van de leeromgeving later van start gegaan. Daarnaast heeft de Coronacrisis de ontwikkeling van de leeromgeving bemoeilijkt, doordat bijvoorbeeld nagedacht moest worden over de vorm waarop evenementen en kennisbijeenkomsten digitaal georganiseerd kunnen worden. Het is de bedoeling dat in de loop van het najaar verschillende aspecten van de leeromgeving worden gepubliceerd. Dit zijn in elk geval een podcast, een magazine met projectinformatie, en verschillende kennisbijeenkomsten voor de projecten.

3 Erfgoed en ruimtelijke opgaven

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk is gericht op de resultaten van de enquête. Allereerst wordt ingegaan op de mate waarin erfgoed op dit moment wordt meegenomen in ruimtelijke opgaven en in hoeverre de aandacht voor erfgoed de afgelopen jaren is toegenomen. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de praktijk, waarbij onder andere wordt gekeken naar het stadium waarin erfgoed wordt meegenomen, de externe partijen die worden betrokken en de thema's waarmee erfgoed wordt gecombineerd. Tenslotte wordt gekeken naar de vraag waarom erfgoed wel of niet wordt meegenomen in ruimtelijke opgaven. In het geval van significante verschillen in antwoorden tussen de verschillende typen organisaties wordt daarop dieper ingegaan in de analyse.

In deze nulmeting wordt bezien in welke mate en op welke wijze erfgoed wordt betrokken binnen ruimtelijke opgaven. Bij volgende metingen biedt de nulmeting vergelijkingsmateriaal, waarmee inzicht in specifieke ontwikkelingen kan worden verkregen en de doorwerking van het programma zichtbaar wordt.

3.2 Het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven

In deze paragraaf bespreken we in welke mate erfgoed wordt meegenomen in de ruimtelijke opgaven, uitgesplitst naar thema. Ook wordt er ingegaan op de mate waarin de aandacht voor erfgoed het afgelopen jaar is veranderd.

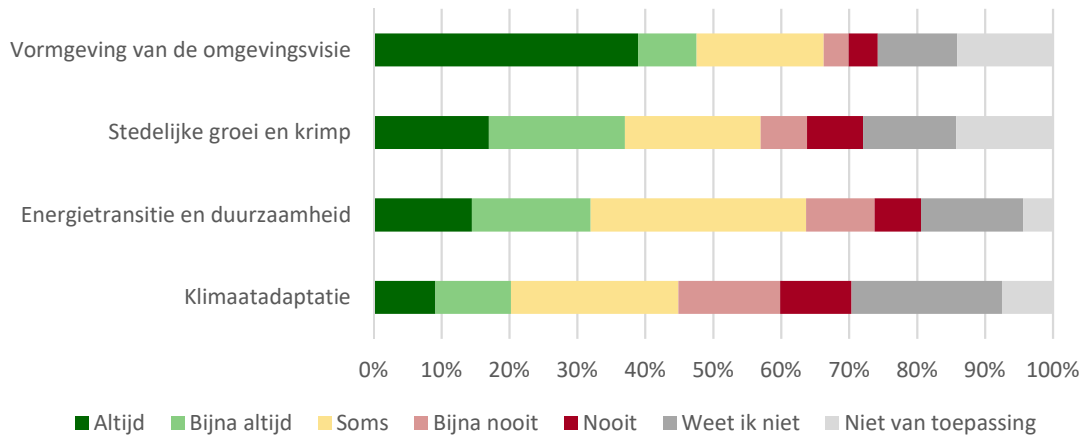
Het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven

Deze nulmeting biedt een eerste inzicht in de mate waarin erfgoed wordt betrokken in ruimtelijke opgaven. Voor volgende metingen is dit het startpunt waartegen ontwikkelingen kunnen worden afgezet. In figuur 3.1 is weergegeven dat erfgoed al regelmatig wordt betrokken in projecten, jaarplannen en/of beleidsstukken.

Bij de vormgeving van de omgevingsvisie wordt erfgoed relatief het meest betrokken. Dat betekent dat erfgoed vaak betrokken wordt bij het vormen van het beleid. Dit is vooral het geval bij gemeenten en provincies, maar minder bij de NGOs. Erfgoed wordt ook relatief veel betrokken bij projecten met betrekking tot stedelijke groei en krimp. Dat geldt echter minder voor waterschappen en hoogheemraadschappen, waar de focus van het takenpakket zich richt op andere onderwerpen. Bij opgaven met betrekking tot energietransitie en duurzaamheid wordt erfgoed minder vaak betrokken. Woningcorporaties zijn daarop een positieve uitzondering, zij betrekken erfgoed in de helft van de gevallen juist wel bij de energietransitie. Daarbij zijn zij gebonden aan hun takenpakket en aan strenge regelgeving.

Erfgoed wordt het minst betrokken bij zaken aangaande klimaatadaptatie. Een kwart van de respondenten werkzaam voor gemeenten geeft zelfs aan niet te weten in welke mate erfgoed betrokken wordt bij dit thema.

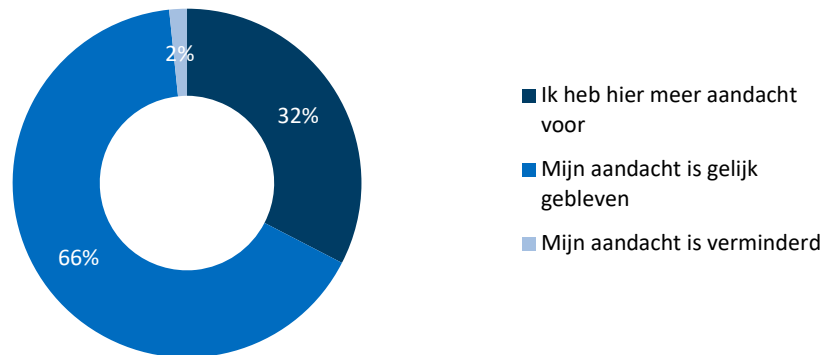
Figuur 3.1 In welke mate wordt erfgoed betrokken in projecten/jaarplannen/beleidsstukken (N=367)

Aandacht voor erfgoed in de afgelopen jaren

Naast inzicht in de mate van betrokkenheid is het ook van belang te bekijken of de aandacht voor erfgoed onder respondenten is veranderd. In figuur 3.2 is zichtbaar dat ongeveer een derde van de respondenten de afgelopen jaren meer aandacht heeft gekregen voor erfgoed. Circa twee derde van de respondenten geeft aan dat de aandacht voor erfgoed in de afgelopen jaren gelijk is gebleven. Slechts 2% van de respondenten geeft aan dat de aandacht voor erfgoed de afgelopen jaren is afgenomen. Er zijn weinig verschillen in deze ontwikkelingen per type organisatie. De enige noemenswaardige uitzondering wordt gevormd door woningcorporaties. Van deze groep geven 13 van de 14 respondenten aan dat de aandacht voor erfgoed gelijk is gebleven en slechts één respondent dat er nu meer aandacht voor is.

Figuur 3.2 Aandacht voor erfgoed in combinatie met ruimtelijke opgaven (N=306)

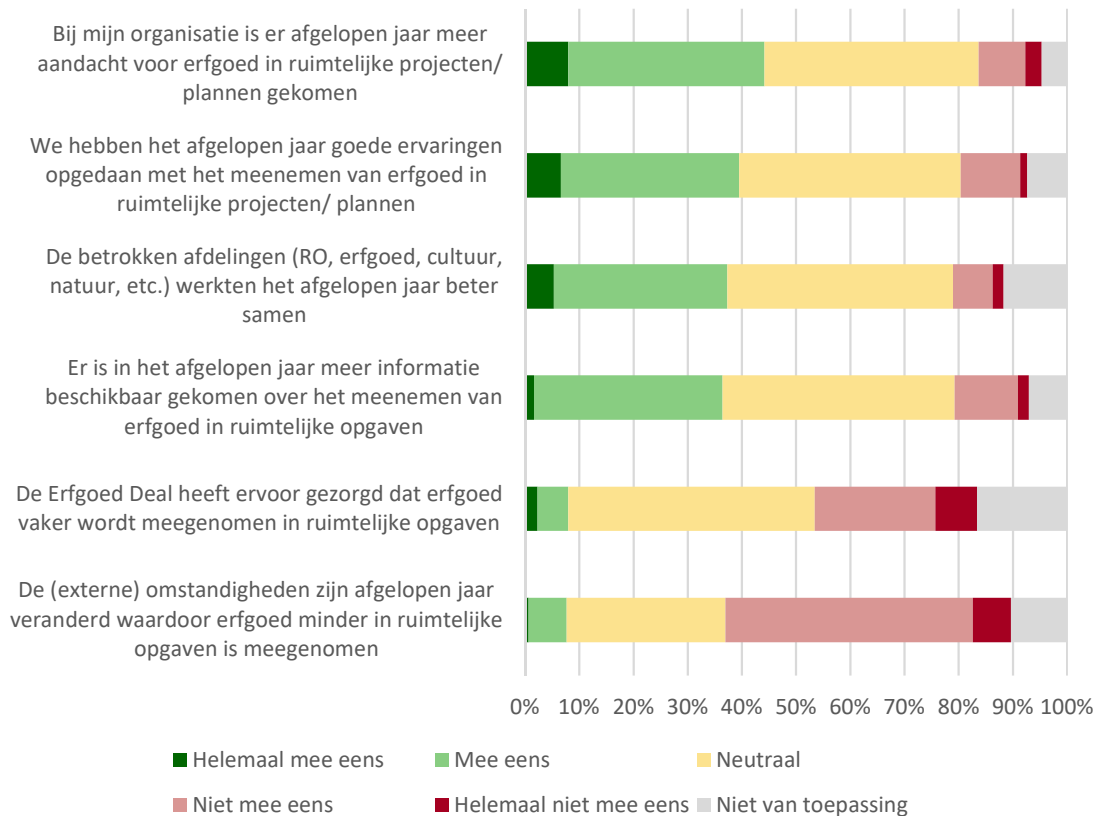

Uit figuur 3.3 blijkt dat ook de aandacht voor erfgoed onder een groot deel van de organisaties het afgelopen jaar is toegenomen. Volgens circa 44% van de respondenten is de aandacht voor erfgoed binnen de organisatie toegenomen. Voor een deel kan dat volgens de respondenten verklaard worden doordat de omgevingsvisie verder wordt uitgewerkt en erfgoed hierin meer dan voorheen wordt meegenomen. Daarnaast geven respondenten aan dat er in het afgelopen jaar meer informatie beschikbaar is gekomen over het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Ook wordt binnen de organisaties beter samengewerkt door de betrokken afdelingen en hebben organisaties het afgelopen jaar veel goede ervaringen opgedaan met het meenemen van erfgoed. Bijna de helft van de respondenten is neutraal over de bijdrage van de Erfgoed Deal.

Er zijn weinig verschillen in de antwoorden tussen de verschillende type organisaties. Wel dient te worden opgemerkt dat de respondenten werkzaam voor Waterschappen/Hoogheemraadsschappen

in verhouding vaak 'Niet van toepassing' hebben geantwoord op de stellingen over de betrokken afdelingen en de omgevingsvisie. Dit kan worden verklaard door het feit dat deze organisaties zich in verhouding minder met de omgevingsvisie bezighouden en geen afdelingen hebben die direct betrokken zijn bij erfgoed.

Figuur 3.3 Uitkomsten op stellingen (N=299)

3.3 Erfgoed in de ruimtelijke opgaven in de praktijk

In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag in welk stadium erfgoed betrokken wordt bij de ruimtelijke opgaven, welke partijen er worden betrokken en op welke thema's er wordt ingezet. Ook gaan we in op de te verwachten effecten van het meenemen van erfgoed in de opgave.

Stadium waarin in projectontwikkeling wordt nagedacht over erfgoed

Het kan per project verschillen in welke mate en vanaf welk moment erfgoed binnen projecten wordt betrokken. De respondenten geven aan dat het meest wordt nagedacht over erfgoed tijdens de opstartfase van het project en tijdens het formuleren van de opgave. In de onderstaande figuur is te zien dat erfgoed in een later stadium relatief minder vaak wordt betrokken in het project, al speelt erfgoed ook in de vergunningsfase vaak een rol.

Per type partij kunnen hiering verschillen bestaan. Zo wordt bij gemeenten in vergelijking met waterschappen/hoogheemraadschappen en woningcorporaties meer nagedacht over erfgoed in het vergunningstraject van het project en in projecten met betrekking tot de omgevingsvisie. Dit kan verklaard worden door het takenpakken van de laatstgenoemde organisaties, zij hebben in de dagelijkse praktijk minder te maken met vergunningstrajecten en omgevingsvisies.

Figuur 3.4 In welk stadium van de totstandkoming van het project wordt er nagedacht over erfgoed in combinatie met andere ruimtelijke opgaven? (N=309)

Onderdelen in de organisatie die betrokken worden bij projecten

Wanneer erfgoed binnen projecten wordt betrokken is het van belang dat hierbij ook de juiste onderdelen en organisaties worden betrokken. Daarbij gaat het om onderdelen en organisaties met de juiste kennis en kunde, maar ook om onderdelen en organisaties met voldoende invloed op de plan- en besluitvorming. Door respondenten wordt aangegeven dat met name de afdeling(en) Ruimtelijke Ordening en/of Omgevingswet en afdelingen die zich bezighouden met erfgoed bij de meeste projecten die erfgoed en ruimtelijke opgaven combineren worden betrokken. Ook het bestuur van de organisatie heeft bij deze projecten veelal een rol van betrokkenheid. De betrokkenheid geldt in mindere mate voor uitvoerende organisatieonderdelen, andere beleidsvelden, vrijwilligers en de afdelingen Economie en Sociale zaken.

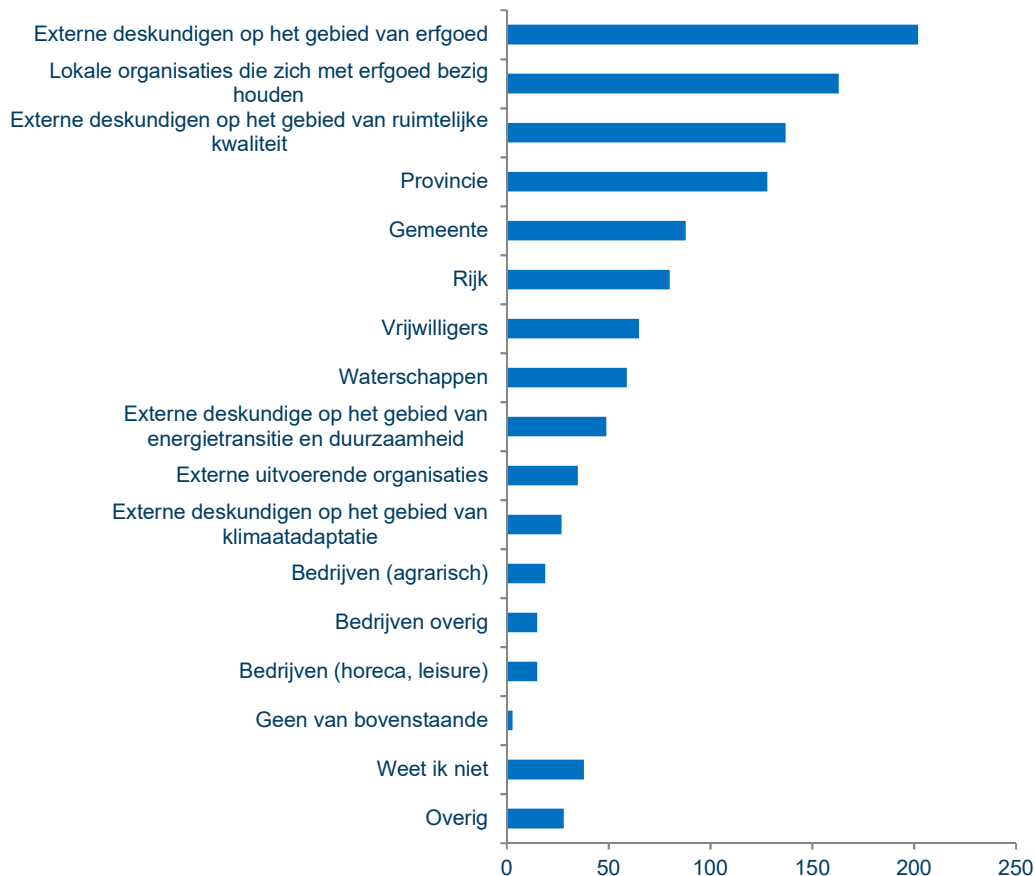
Figuur 3.5 Welke onderdelen van de eigen organisatie worden betrokken bij projecten die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren? (N=300)

Externe partijen die betrokken worden bij projecten

Wanneer specifieke kennis of kunde intern ontbreekt, of wanneer breder draagvlak gewenst is, kunnen hiervoor externe partijen bij het project worden betrokken. Uit de enquête blijkt dat vaak om externe deskundigen op gebied van erfgoed of lokale organisaties die zich met erfgoed bezighouden als externe deskundige bij het project betrokken worden. Ook deskundigen op gebied van ruimtelijke kwaliteit en de provincie worden relatief vaak als extern onderdeel betrokken bij projecten die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren. Bedrijven (horeca, leisure, agrarisch, overig) worden relatief weinig als externe partij betrokken bij dergelijke projecten.

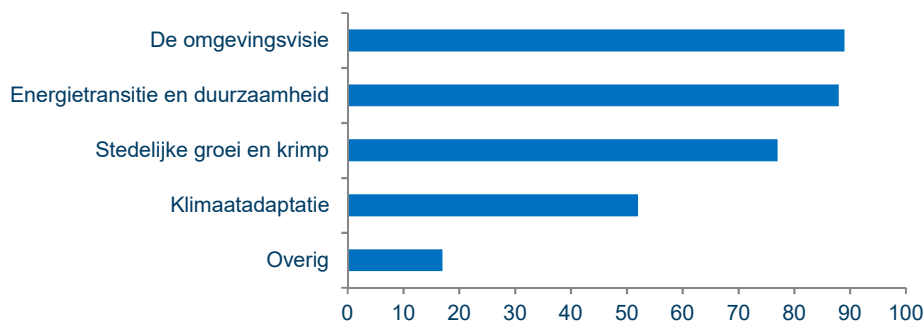
Figuur 3.6 Welke externe onderdelen worden betrokken bij projecten die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren? (N=296)

Combinatie van erfgoed met andere thema's

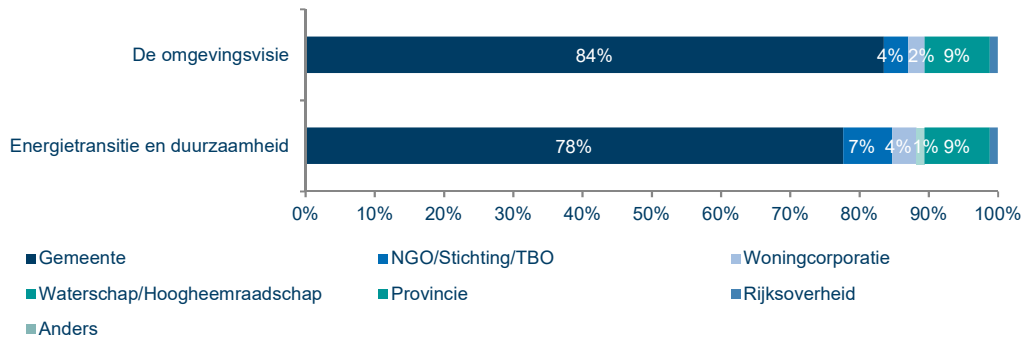
Binnen ruimtelijke opgaven spelen altijd meerdere onderwerpen. Het is interessant te bekijken met welke onderwerpen erfgoed vaak of juist minder vaak wordt gecombineerd. Onderwerpen die relatief veel met erfgoed worden gecombineerd kunnen logische synergie opleveren. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat kansen en combinatiemogelijkheden op andere onderwerpen onvoldoende worden gezien. Respondenten geven aan dat erfgoed het meest wordt gecombineerd met projecten die te maken hebben met de omgevingsvisie, energietransitie en duurzaamheid en stedelijke groei en krimp. In iets mindere mate wordt erfgoed gecombineerd in projecten gericht op klimaatadaptatie. Bij waterschappen/hoogheemraadschappen speelt klimaatadaptatie echter wel een grote rol, terwijl de overige drie thema's daar juist veel minder een rol spelen.

Figuur 3.7 Thema's die worden gecombineerd met erfgoed - in absolute aantallen (N=152)

In figuur 3.8 is een uitsplitsing te zien naar type organisatie voor de thema's waarmee erfgoed het meest wordt gecombineerd; de omgevingsvisie en energietransitie en duurzaamheid. In het figuur is te zien dat gemeenten een belangrijke partij zijn voor het betrekken van erfgoed bij opgaven met betrekking tot zowel de omgevingsvisie en de energietransitie en duurzaamheid. Die rol is het sterkst voor projecten die te maken hebben met de omgevingsvisie. Ook provincies en NGO's geven relatief vaak aan erfgoed bij beide thema's te betrekken.

Figuur 3.8 Partijen die aangeven erfgoed te combineren met de omgevingsvisie en de energietransitie

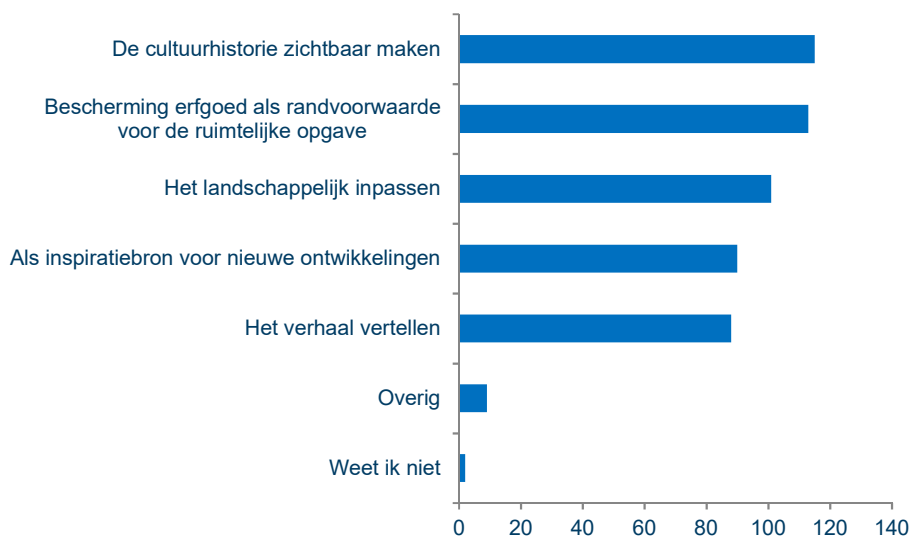

Wijze waarop erfgoed wordt meegenomen in projecten

Er zijn verschillende mogelijkheden om erfgoed in te zetten in het project. Dit blijkt ook uit de vele verschillende wijzen waarop erfgoed in de projecten wordt meegenomen. Erfgoed wordt zowel meegenomen met als doel cultuurhistorie zichtbaar te maken, het erfgoed te beschermen als een landschappelijke inpassing te realiseren. Daarnaast vormt erfgoed ook een inspiratiebron en wordt erfgoed in projecten ingezet om een verhaal te vertellen.

Wanneer gekeken wordt naar verschillen tussen de typen organisaties blijkt dat bescherming van erfgoed als randvoorwaarde voor de ruimtelijke opgave relatief vaak wordt meegenomen door gemeenten. Dit verschil is te verklaren door het feit dat gemeenten hier meer mee te maken hebben dan de andere typen organisaties.

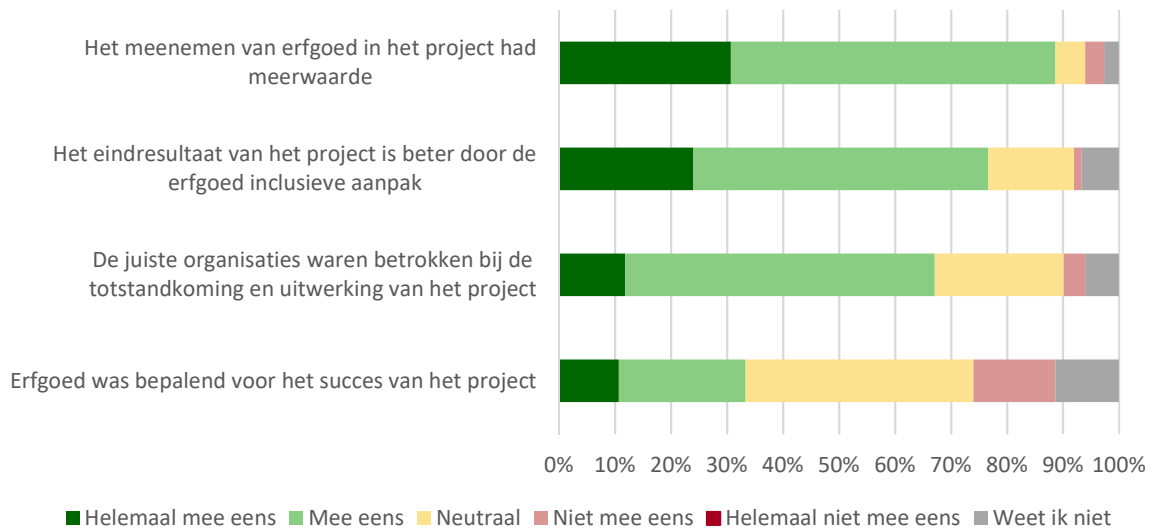
Figuur 3.9 Hoe wordt erfgoed meegenomen in ruimtelijke opgaven? (N=152)

Meerwaarde van erfgoed in projecten

De overgrote meerderheid (circa 90%) van de respondenten geeft aan dat het meenemen van erfgoed meerwaarde heeft gehad voor het project. Het eindresultaat van het project is volgens respondenten vaak beter door de erfgoedinclusieve aanpak. Ook werden veelal juiste organisaties bij de totstandkoming en uitwerking van het project betrokken. Het belang van erfgoed voor het bepalen van het succes van het project wordt door de respondenten beperkter ingeschat. 30% van de respondenten geeft aan dat erfgoed bepalend was voor het succes van het project. Er zijn geen significante verschillen in de antwoorden op de onderstaande stellingen.

Figuur 3.10 Meerwaarde van het betrekken van erfgoed in projecten (N=150)

3.4 Overwegingen om erfgoed wel of niet mee te nemen

Deze paragraaf gaat in op de overwegingen die gemaakt worden om erfgoed al dan niet op te nemen in de ruimtelijke opgaven. Ook worden de randvoorwaarden voor het meenemen van erfgoed in deze paragraaf besproken.

Overwegingen om erfgoed mee te nemen in projecten

Er kunnen meerdere beweegredenen zijn om erfgoed te betrekken in ruimtelijke opgaven. Als belangrijkste overweging om erfgoed mee te nemen in projecten wordt genoemd dat erfgoed van lokaal of nationaal belang aanwezig was binnen het projectgebied. Daarnaast wordt aangegeven dat erfgoed de kwaliteit van het project vergroot en dat het een inspiratiebron vormt voor de ruimtelijke kwaliteit. Erfgoed wordt relatief weinig op verzoek van andere partners of in verband met dreigende verwaarlozing in projecten meegenomen. Dreigende verwaarlozing is bij waterschappen/hoogheemraadschappen relatief vaak reden om erfgoed bij het project te betrekken, terwijl het juist minder speelt bij woningcorporaties.

Figuur 3.11 Wat was de overweging om erfgoed mee te nemen in de projecten? (N=152)

Overwegingen om erfgoed niet mee te nemen in projecten

Aan de andere kant zijn er echter ook redenen om erfgoed juist niet mee te nemen in projecten. Op de vraag waarom erfgoed niet altijd wordt meegenomen in projecten wordt aangegeven dat het meenemen van erfgoed door velen als last wordt gezien. Het meenemen van erfgoed maakt projecten bovendien complexer. Ook wordt gebrekkige interne samenwerking genoemd als reden erfgoed niet mee te nemen in projecten. Daarbij hebben veel organisaties te maken met gebrek aan capaciteit en kennis om erfgoed op een degelijke wijze in projecten te betrekken. Dit geldt voornamelijk voor gemeenten, waar in vergelijking met de andere organisatie ook een gebrek aan draagvlak meer speelt, zij het in beperkte mate. Bij waterschappen wordt 'we denken er niet aan' relatief vaak opgegeven als oorzaak. Ook moet opgemerkt worden dat de categorie 'overig' in figuur 3.1 vooral is ingevuld door respondenten die aangeven dat er geen erfgoed in de projecten speelde.

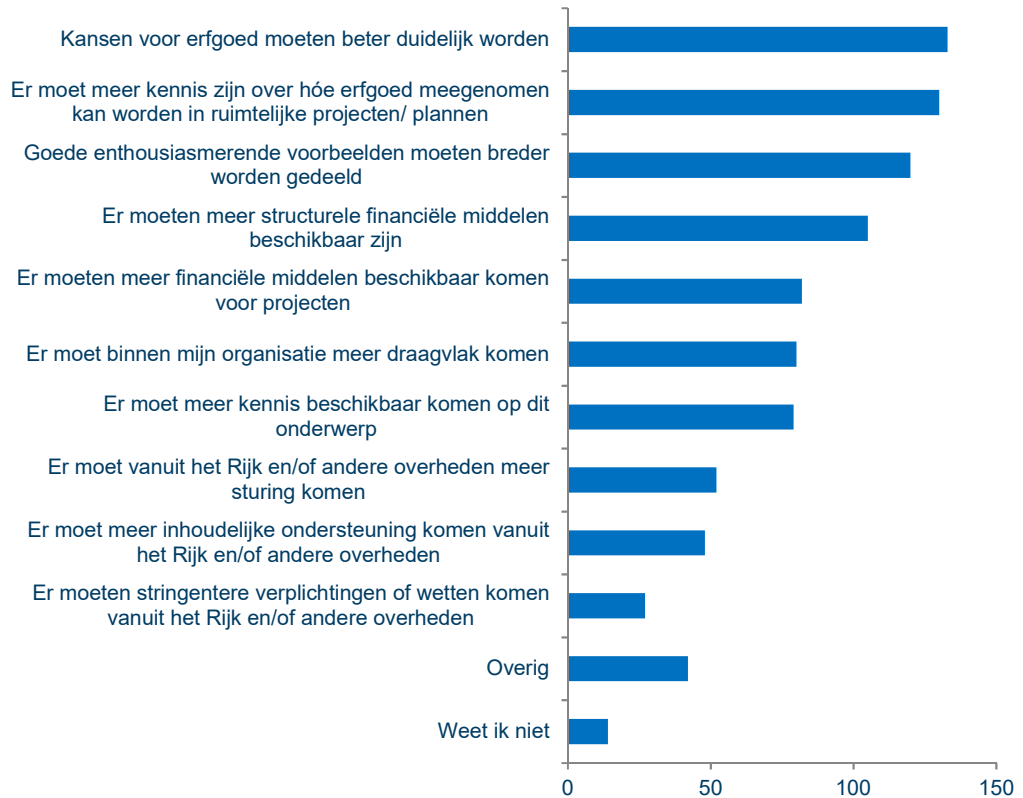
Figuur 3.12 Waarom wordt erfgoed niet (altijd) meegenomen in ruimtelijke opgaven (N=291)

Suggesties om cultureel erfgoed wél mee te nemen in projecten

Respondenten hebben suggesties aangegeven om cultureel erfgoed meer te betrekken in ruimtelijke opgaven. Volgens respondenten zou er hiervoor meer aandacht besteed moeten worden aan het kenbaar maken van de kansen van erfgoed. Ook is er behoefte aan meer kennis over en voorbeelden van hoe erfgoed in projecten meegenomen kan worden. Enthousiasmerende voorbeelden dienen dus beter en breder te worden gedeeld. Daarnaast is er behoefte aan meer structurele financiële ondersteuning. Sturing, ondersteuning of wetgeving vanuit het Rijk worden relatief als minder noodzakelijk gezien.

Figuur 3.13 Wat zou er voor kunnen zorgen dat cultureel erfgoed wél wordt meegenomen in deze projecten? (N=270)

3.5 Slotbeschouwing

De voorgaande analyses zijn resultaat van de eerste meting. Dit geeft een eerste beeld van in welke mate en op welke wijze erfgoed op dit moment wordt meegenomen in projecten. Dat biedt waardevolle informatie voor de verdere focus en invulling van de Erfgoed Deal.

De resultaten kunnen echter pas in perspectief geplaatst worden bij vervolgmeting, wanneer ontwikkelingen in de mate en wijze van betrokkenheid van erfgoed binnen ruimtelijke opgaven zichtbaar worden.

4 Successen en leerpunten

4.1 Inleiding

Om de Erfgoed Deal steeds te verbeteren en te monitoren is gevraagd in de enquête wat successen en leerpunten zijn binnen de projecten. De goede voorbeelden kunnen immers binnen de Erfgoed Deal verder worden uitgedragen, terwijl de leerpunten een indicatie geven waarop meer inzet en informatie gewenst is. Daarnaast is ook in de interviews gevraagd wat de betrokkenen als successen en als leerpunten hebben ervaren in de Erfgoed Deal. Deze ervaringen zijn ook opgenomen in dit hoofdstuk. Als laatste zijn de wensen voor de leeromgeving vanuit de enquête opgenomen.

4.2 Successen

Vanuit de enquête zijn door de respondenten successen van het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven benoemd. Het benoemen van de successen is belangrijk, omdat de Erfgoed Deal deze successen kan meenemen om andere projecten te informeren en te motiveren. De successen zijn hieronder opgenomen. Hierbij zijn de meest genoemde successen als eerste opgenomen en de minst genoemde successen als laatste. Dit betekent overigens niet dat de ene belangrijker is dan de ander, enkel dat ze vaker genoemd zijn.

Waardering en aandacht voor erfgoed

Een groot deel van de respondenten geeft aan dat er meer waardering is voor erfgoed, waardoor het gemakkelijker wordt het erfgoed te behouden. Men is zich steeds meer bewust van de (potentiële) toegevoegde waarde. Onder beleidsmakers is steeds meer erkenning voor het feit dat erfgoed aansprekend is voor inwoners en omwonenden, maar ook voor de bijdrage die erfgoed levert aan het versterken van de identiteit en aan het vertellen van een verhaal. Het enthousiasme en draagvlak voor het behoud van erfgoed neemt dan ook toe. Erfgoed wordt hierbij steeds meer gezien als belangrijke basis en als inspiratiebron voor de verdere vormgeving van de projecten.

Integrale aanpak met duidelijke verantwoordelijkheden

Ook de samenwerking met verschillende afdelingen en/of externe partijen wordt door een groot deel van de respondenten genoemd als succesvol aspect van erfgoedinclusieve projecten. Goede samenwerking tussen betrokken partijen en participatie worden als belangrijk gezien. Hierdoor blijft de betrokkenheid bij erfgoed niet beperkt tot de afdeling erfgoed, maar wordt de aandacht breder verspreid. Zo ontstaat bij betrokkenen steeds meer besef van cultuurhistorie. Bij betrokkenheid van meerdere afdelingen en partijen is het van belang dat de rollen en verantwoordelijkheden helder zijn. In een aantal gevallen is hiervoor integraal overleg opgestart, zowel voor interne betrokkenen als externe partijen.

Vroegtijdig overleg over de rol van erfgoed

Respondenten geven aan dat ook het moment waarop erfgoed wordt betrokken bij het project relevant is. Zo wordt aangegeven dat erfgoed vaak als belemmering wordt gezien als erfgoed gedurende de loop van het project wordt ingebracht. Wanneer erfgoed echter al aan de voorkant wordt meegenomen wordt dit juist veelal gezien als meerwaarde. Het meenemen van erfgoed in de initiatiefase is dus van belang, zodat de cultuurhistorische waarde wordt benoemd en erfgoed ook een rol speelt in het bepalen van de doelstellingen van het project. Wanneer erfgoed pas wordt

meegenomen op het moment dat wordt overgegaan tot praktische zaken of zelfs tot uitvoering is dat lastiger.

Kennis en deskundigheid

Versillende respondenten geven aan dat goede kennis over erfgoed en monumenten een positieve bijdrage heeft geleverd aan het project. Samenwerking en kennisdeling zijn dus van belang. Dit betreft zowel deskundigheid van experts als beschikbaarheid van (online) informatie met betrekking tot erfgoed en monumenten. Daarnaast wordt aangegeven dat ook een goede (locatie)analyse van mogelijkheden/potentie van erfgoed ertoe leidt dat meer mogelijkheden worden gezien en ruimtelijke ontwikkeling een impuls krijgt.

Duidelijke (wettelijke) kaders

Een aantal respondenten geeft aan dat duidelijke (wettelijke) kaders een positieve bijdrage hebben geleverd bij het betrekken van erfgoed binnen de ruimtelijke opgaven. Met duidelijke kaders is het niet meer vrijblijvend om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven. Beleid, bestemmingsplannen en (structuur- en omgevings)visies kunnen ertoe leiden dat het betrekken van erfgoed zelfs voorwaarde voor uitvoering van het project is. Cultureel erfgoed is hiermee goed beschermd. Daarbij wordt ook duidelijker op welke wijze erfgoed kan en mag worden meegenomen in ruimtelijke opgaven.

Beschikbaarheid van financiering

Het is van belang dat de business case van projecten rondgerekend kan worden. Wanneer dat niet lukt is extra financiering of bezuiniging noodzakelijk. Zeker wanneer erfgoed in het betreffende project niet als speerpunt wordt gezien kan de ambitie met betrekking tot erfgoed dan sterk afnemen. Door respondenten wordt aangegeven dat (provinciale) subsidies, zoals de Archeoroute, in het verleden hebben bijgedragen aan (blijvende) aandacht voor erfgoed binnen het project.

Passie en enthousiasme

Het helpt wanneer een of meerdere betrokken partijen een duidelijke passie heeft/hebben voor erfgoed. Dat geldt in het bijzonder wanneer de projectleider deze passie deelt. Een gepassioneerde projectleider kan anderen enthousiasmeren. Daarnaast ziet de projectleider er op toe dat doelen met betrekking tot erfgoed worden bereikt en dat ambities omtrent erfgoed niet afnemen of zelfs verloren gaan. Wanneer binnen de projectgroep geen passie voor erfgoed aanwezig is zal verlies van ambitie op dat vlak eerder optreden.

Vanuit de interviews met de netwerkers en projectcoördinatoren zijn successen van het programma benoemd. Deze zijn hieronder weergegeven:

Sommige projecten hadden zonder financiering niet plaatsgevonden hebben

De projecten zijn veelal gericht op complexe langjarige opgaven. Vaak is hierbij ook financiering complex. De bijdrage vanuit de Erfgoed Deal heeft er in sommige gevallen voor gezorgd dat het project door kon gaan, of dat andere organisaties aanvullend budget beschikbaar konden stellen. Hierdoor zijn projecten soms ook erfgoedinclusiever geworden.

Het aanvraagproces verloopt soepel en met lage administratieve lasten

De ontvangers van de uitkering geven aan dat het aanvraagproces soepel loopt. De ondersteuning vanuit het programmabureau is goed en er worden weinig administratieve lasten ervaren. Dit is voor de aanvragers een verademing: bij veel andere financieringstrajecten is het een stuk ingewikkelder om een aanvraag in te dienen.

4.3 Leerpunten

Naast successen hebben we in de enquête ook gevraagd wat er over het algemeen minder goed ging in de projecten. In deze paragraaf wordt beschreven welke leerpunten door de respondenten worden genoemd voor de uitvoering van deze projecten. Door met de inhoud van het programma in te spelen op de leerpunten, kunnen deze wellicht in de toekomst omgezet worden in successen. Hierbij zijn de meest genoemde leerpunten wederom als eerste opgenomen en de minst genoemde leerpunten als laatste. Dit betekent ook hier niet dat de ene belangrijker is dan de ander, enkel dat ze vaker genoemd zijn.

Beperkte aandacht voor en besef van cultuurhistorie

Niet voor iedereen binnen en buiten de organisaties is erfgoed een belangrijk thema. Een deel van de respondenten geeft aan dat beperkte aandacht voor en besef van cultuurhistorie een belemmering vormden in het project. De kansen en mogelijkheden zijn zeker niet onder alle interne en externe betrokkenen goed in beeld, dat geldt zeker wanneer de kwaliteit van erfgoed niet wordt begrepen (bijvoorbeeld de architectuur van de wederopbouw). Door dit gebrek aan kennis kan een afwachtende houding ontstaan. Ook wordt snel aangenomen dat het betrekken van erfgoed 'extra geld' (en/of extra tijd) gaat kosten. Zo ontstaat nog weleens (politieke) druk om erfgoed niet bij het project te betrekken. Er is weinig bewegingsruimte om alternatieven te overdenken. Door beperkte aandacht voor erfgoed ontbreekt dit ook vaak in visie- en beleidsdocumenten.

Vanaf het begin van het proces erfgoed betrekken vaak lastig

Het gebrek aan aandacht voor en kennis van (kansen van) erfgoed leidt er veelal toe dat erfgoed niet vanaf het begin in projecten wordt meegenomen. Projecten worden niet altijd op tijd gekoppeld aan erfgoedvraagstukken, bijvoorbeeld wanneer het gaat om jonger erfgoed. Ook wordt bij de start van projecten vaak een kleine werkgroep ingesteld, waardoor diverse disciplines niet van begin af aan zijn meegenomen. Wanneer erfgoed te laat in projecten wordt betrokken is het lastig om erfgoed nog in te passen. Er moet dan op dit onderwerp een inhaalslag gemaakt worden, maar dat verloopt vaak stroef.

Beperkt budget, waarbij erfgoed vaak wordt gezien als extra kostenpost

Bij de planning en uitvoering van projecten worden op verschillende momenten kostenafwegingen gemaakt. Hierbij is het een belemmering dat erfgoed soms als een obstakel wordt ervaren. Het draagvlak erfgoed te (blijven) betrekken is daarom soms laag. Het is lastig om nieuwe projecten waarvan niet bekend is wat de resultaten precies zijn gefinancierd te krijgen. Overheden hebben soms hun financieringslijnen waar de projecten niet in passen, bedrijven of ontwikkelaars zien geen rendement op korte termijn en investeren niet en erfgoedeigenaren hebben niet altijd de middelen hun erfgoed te onderhouden. Daarbij komt dat projecten extra hobbels of onverwachte zaken met zich mee kunnen brengen. Het betrekken van erfgoed wordt dus vaak als extra kostenpost en extra regeldruk gezien, in plaats van als inspiratiebron. Bij de uiteindelijke afweging zijn het vaak andere factoren die zwaarwegender zijn dan erfgoed. Het werven van voldoende financiering voor noodzakelijke maatregelen ten behoeve van behoud van cultureel erfgoed is lastig. Hulp van het Rijk is van toegevoegde waarde, zowel in de vorm van financiële ondersteuning als in de vorm van kennisdeling.

Tegengestelde belangen

Er zijn veel verschillende belangen binnen projecten, die soms moeilijk met elkaar te verenigen zijn. Zo blijkt het niet eenvoudig om verduurzaming en binnenstedelijke welstandsnormen (die geen ruimte houden voor moderne duurzaamheidsoplossingen) gezamenlijk op te pakken zonder afbreuk te doen aan uitstraling. Ook natuur- en landschapsdoelen zijn soms tegenstrijdig. Een integrale aanpak zorgt voor veel belanghebbenden. In de initiatiefase van een project lijkt het in

eerste instantie lastig als 4 afdelingen betrokken moeten worden en akkoord moeten gaan in plaats van slechts 1 of 2 afdelingen. Tegengestelde belangen komen vooral aan het licht wanneer de stap van plan naar uitvoering gezet wordt. Dit leidt tot vertraging.

Er wordt wrijving ervaren tussen deregulatie en instandhouding

Door enkele respondenten wordt aangegeven dat zij vrezen voor de tegenstelling tussen enerzijds de wens tot deregulering onder de Omgevingswet en de instandhoudingsplicht voor erfgoed anderzijds. De respondenten zijn bang dat erfgoed niet specifiek in de omgevingsvisies wordt opgenomen, waardoor de bescherming van erfgoed onder druk komt te staan. Aan de andere kant wordt ook benoemd dat erfgoeddeskundigen wel eens te rechtlijnig zijn waardoor het betrekken van erfgoed in een ruimtelijke opgave ingewikkelder wordt.

Uit de gesprekken met netwerkpersoneel en projectcoördinatoren van het uitvoeringsprogramma komen ook een aantal leerpunten naar voren.

Verder delen van positieve voorbeelden richting andere organisaties en overheden

Alle projecten die zijn gekozen voor het eerste uitvoeringsprogramma hebben een duidelijk erfgoedinclusief component in zich. Het zijn hiermee sprekende voorbeelden van de manier waarop ruimtelijke opgaven kunnen profiteren van een erfgoedinclusieve aanpak. De motivatie om erfgoedinclusief te werken is dus al bij verschillende organisaties aanwezig. Dit is een positief startpunt voor de Erfgoed Deal. Nu is het zaak om er verder voor te zorgen dat deze positieve voorbeelden ook gedeeld worden en inspirerend werken voor andere organisaties en overheden.

Thematische afkadering en toedeling kan scherper

In het eerste uitvoeringsprogramma zijn voor alle thema's projecten opgenomen. Hiermee dekt het programma haar thematische scope af. De afbakening van de thema's is daarbij een aandachtspunt, evenals de toedeling van projecten aan deze thema's. Uit de meeste gesprekken is naar voren gekomen dat niet alle projecten de thematische toedeling begrijpen, aangezien zij aangeven beter binnen een ander thema lijken te passen. Met name binnen de lijnen 'energietransitie en duurzaamheid' en 'stedelijke groei en krimp' is soms onduidelijk hoe de toedeling tot stand is gekomen. Concreet geldt deze twijfel voor het project 'Stadspark Weert', dat nu onder het thema stedelijke groei en krimp valt, maar volgens de initiatiefnemers in eerste instantie gericht is op klimaatadaptatie. Ook voor het project Amsterdam Wetlands geldt deze twijfel; het zou (minstens net zo goed) onder klimaatadaptatie kunnen vallen. Aanbevolen wordt kritisch te kijken naar de wijze van indeling. Van belang is hierin consequent te zijn. Toedeling kan erop gericht zijn een extra onderwerp te betrekken in de projecten, waarmee projecten thematisch verbreden. Zo kan erfgoed in bredere zin een rol spelen. Anderzijds is het wellicht effectiever om projecten in te delen op hun primaire thematiek – daar kun je dan immers ook beter de voorbeelden over delen. Wanneer in dat geval zou blijken dat op specifieke thema's minder projecten goedgekeurd worden, kan meer aandacht gericht worden op het vinden van passende projecten op de betreffende thema's. In het uitvoeringsprogramma wordt dit al aangekaart als verbeterpunt.

Geen aandacht voor monitoring van de doelstellingen

Opvallend wordt in de interviews gevonden dat er geen aandacht is voor de manier waarop de kwaliteit van het project achteraf gemonitord wordt. Hoewel overheden intern verantwoording af leggen, hoeft dit formeel niet richting het programmabureau. De evaluatoren merken overigens op, dat ondanks dat dit opvallen gevonden wordt, dit inherent is aan het gekozen instrument van de decentralisatie-uitkeringen. Daarbij mag het Rijk geen voorwaarden stellen aan gemeenten en provincies anders dan over de wijze van verdeling en vaststelling van het volume van de financiële bijdrage. In de Erfgoed Deal is bewust gekozen voor het instrument van decentralisatie-uitkeringen.

Dit omdat dit instrument juist zo goed past bij de geest van de Erfgoed Deal, waarin partijen het vertrouwen voor gezamenlijk optrekken uitspreken.

Doel en reikwijdte van communicatieactiviteiten zijn niet geheel helder

Bij de projecten is een deel van het budget gereserveerd voor communicatieactiviteiten die bijdragen aan de verspreiding van kennis en het vergroten van de bewustwording van de voordelen van erfgoedinclusief werken. Op dit moment is de manier waarop hieraan invulling wordt gegeven nog niet voor iedereen duidelijk. In het uitvoeringsprogramma is aangegeven dat er afspraken zijn gemaakt over de inzet van de leeromgeving, maar uit de gesprekken is gebleken dat deze afspraken in de praktijk niet altijd duidelijk zijn. Wat de evaluatoren betreft is het daarom van belang om in de toekomst meer duidelijkheid te scheppen omtrent deze afspraken. Door het vastleggen van doel en reikwijdte worden de afspraken minder vrijblijvend van aard. Het verbeteren van deze afspraken draagt hiermee bij aan het realiseren van de doelstelling van de Erfgoed Deal.

Decentralisatie uitkering vraagt om sterkere regierol

Er is gekozen voor financiering via de decentralisatieuitkering van het Rijk naar gemeenten en provincies. Dit heeft voor- en nadelen. De decentrale overheden hebben met een decentralisatieuitkering vrijheid om de besteding van het geld zelf in te richten. Ze moeten daarbij verantwoording afleggen aan de gemeenteraad of de Provinciale Staten. Daarnaast is het aanvraagproces eenvoudiger dan bij veel subsidietrajecten. Er zitten echter ook nadelen aan de decentralisatieuitkering. Het is bijvoorbeeld niet mogelijk om direct uitkeringen te betalen aan TBO's. Als gevolg ontstaan inefficiënte dubbele constructies waarbij decentrale overheden subsidies opzetten met het geld van de uitkering, zoals bij Amsterdam Wetlands. Daarnaast is het niet mogelijk om verantwoording of monitoringseisen en -voorwaarden op te stellen, wat het lastiger maakt om het doelbereik te meten. Met een decentralisatieuitkering mag het Rijk niet sturen op de manier waarop de decentrale overheid de taak uit moet voeren. Het is immers een 'vrij te besteden' budget op een bepaald thema (zie ook eerdere onderzoeken Algemene Rekenkamer).

Er is een welwillendheid om mee te werken aan de uitvoering van het programma, en bij te dragen aan de doelstellingen, maar men weet op dit moment vaak niet hoe. Het is daarom zaak dat het Programmabureau hier de komende tijd nog meer een regierol in neemt. Zij kunnen bijvoorbeeld (nog meer) aangeven wat er gedaan kan worden door projecten op het gebied van communicatie (bredere uitrol), formats aanleveren en activiteiten organiseren voor het bredere publiek. Hierbij moet echter in beschouwing genomen worden dat de richtlijnen en formats enkel gezien moeten worden als nastrevenswaardig en niet gelezen moeten worden als voorwaarden.

4.4 Wensen voor de leeromgeving

In deze laatste paragraaf wordt beschreven wat er voor wensen zijn ten aanzien van de leeromgeving. Input voor deze analyse vormen zowel de enquête, de case studies, als de interviews.

Uit de onderstaande figuur blijkt dat er een brede behoefte bestaat om meer te leren over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Dit geldt in het bijzonder voor het optimale proces om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven. Daarnaast geven de respondenten aan graag te willen leren over de meerwaarde van erfgoed in ruimtelijke opgaven, mogelijke combinaties van erfgoed met de ruimtelijke opgaven en manieren om mensen te enthousiasmeren voor het betrekken van erfgoed in de ruimtelijke opgaven.

Figuur 4.1 Over welke onderwerpen zou u graag meer leren? (N=289)

Als we kijken naar de wijze waarop de respondenten deze informatie graag zouden willen ontvangen, zien we een duidelijke voorkeur voor een website met goede voorbeelden. Daarnaast is er behoefte aan kennisdelingssessies, online seminars en excursies bij de andere projecten.

Figuur 4.2 Op welke wijze zou u graag informatie ontvangen over de mogelijkheden van het meenemen van erfgoed in de ruimtelijke opgaven? (N=289)

De onderwerpen waarover men graag meer wil leren sluiten goed aan bij de voorkeur op welke wijze men deze informatie wil ontvangen. Er is een duidelijke behoefte aan kennisuitwisseling op projectniveau van goede voorbeelden. Bovendien sluit deze behoefte duidelijk aan op wat het programmabureau voor ogen heeft met de leeromgeving, namelijk als een Community of Practice. In die zin voldoet de voorgenomen invulling van de leeromgeving in een bestaande behoefte.

Zoals eerder beschreven in 2.3 is de huidige leeromgeving nog in ontwikkeling. De bovenstaande analyse biedt daarom goede aanknopingspunten voor de toekomstige invulling van de leeromgeving. Een website met goede voorbeelden zou hierbij prioriteit moeten hebben. De realisatie hiervan vergt wat meer aandacht dan de andere vormen van kennisdeling. Een dergelijke website biedt echter wel de mogelijkheid voor kennisdeling op die onderwerpen waar het meeste behoefte naar is.

5 Beantwoording onderzoeksvragen, conclusies en aanbevelingen

5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

Betrokkenheid erfgoed bij ruimtelijke opgaven

Binnen gemeenten en provincies verschilt het per ambtenaar in hoeverre en op welk moment erfgoed wordt meegenomen bij ruimtelijke opgaven. Ambtenaren die nauw betrokken zijn bij erfgoed denken in een vroeg stadium aan erfgoedinclusief werken. Ambtenaren uit andere beleidsvelden denken er pas later aan om erfgoed te betrekken in hun ruimtelijke opgaven. Als erfgoed een prominente rol heeft in het gemeente- of provinciebeleid dan geeft dit een positieve impuls. Hierbij is ook de zienswijze van de betreffende wethouders en gedeputeerden van belang.

Waterschappen en woningcorporaties betrekken erfgoed minder vaak in hun ruimtelijke opgaven. De waterschappen zien wel de relevantie van een erfgoedinclusieve aanpak. Binnen hun takenpakket is dit echter geen specifieke opgave. Hiervoor is daarom (meestal) ook geen aparte financiering beschikbaar. Hetzelfde geldt voor de woningcorporaties, met de toevoeging dat hun rol veel meer op objectniveau speelt dan op gebiedsniveau. Daarnaast zijn woningcorporaties aan regels gebonden die het lastig maken om erfgoedinclusief te werken.

Sommige partijen (met name erfgoedambtenaren) zien het landschappelijk inpassen van erfgoed echt als een kans om ruimtelijke opgaven aan te pakken. Wanneer cultuurhistorische elementen zichtbaar worden gemaakt, versterkt erfgoed de identiteit van het gebied dat wordt aangepakt. Hiermee vertelt erfgoed het verhaal achter het gebied. Het is een inspiratiebron voor en versterkt de kwaliteit van de omgeving. Hierdoor kan het de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van het aangepakte gebied vergroten. Dat zou zich zelfs door kunnen vertalen in economische en maatschappelijke meerwaarde.

Ambtenaren en andere organisaties die meer zijdelings met erfgoed te maken hebben spreken vaker over de uitdagingen die erfgoedinclusiviteit met zich mee brengt. Zo zijn veel partijen bang voor meerkosten als erfgoed betrokken wordt bij hun projecten, omdat ze met meer regels te maken krijgen. De discussie over het betrekken van erfgoed kan er ook voor zorgen dat de planvorming en uitvoering langer duurt. De ervaring is soms ook dat de flexibiliteit van het project wordt beperkt als erfgoed wordt meegenomen.

Binding met verschillende thema's

De Erfgoeddeal bindt de bredere ruimtelijke opgaven en de rol die erfgoed daarin kan spelen aan elkaar. Dit is een nieuwe manier van kijken naar erfgoed. Waar eerder vaak vanuit objecten werd gedacht, wordt er nu op gebiedsniveau gekeken. Deze verschuiving komt ook duidelijk naar voren vanuit de nulmeting.

Wijze van betrokkenheid

Het moment waarop erfgoed bij een project wordt betrokken verschilt sterk. Erfgoed wordt veelal vanaf de voorkant, maar soms ook juist meer aan de achterkant van de planvorming bij het project betrokken. Zo wordt erfgoed het meest meegenomen in de brainstormfase, tijdens het formuleren van de opgaven en tijdens het vergunningstraject. Een belangrijke factor in het moment van betrokkenheid is de binnen het projectteam beschikbare kennis en kunde op gebied van erfgoed.

Wanneer de kennis en kunde ontbreekt wordt erfgoed over het algemeen later bij het project betrokken.

Erfgoedinclusieve projecten kennen vaak betrokkenheid van verschillende afdelingen en organisaties. Vanuit de eigen organisaties worden veelal de afdelingen die zich bezighouden met erfgoed, ruimtelijke ordening en de omgevingswet bij dergelijke projecten betrokken. In een deel van deze projecten levert ook het bestuur een bijdrage. Wanneer externe organisaties bij erfgoedgerelateerde projecten worden betrokken gaat dit vaak om externe deskundigen op het gebied van erfgoed en ruimtelijke kwaliteit, lokale organisaties en/of de provincie.

Er zijn geen duidelijke voorbeelden waaruit blijkt dat erfgoed een doorslaggevende factor is. Binnen een groot deel van de projecten wordt echter aangegeven dat het meenemen van erfgoed in het project meerwaarde biedt.

Uitvoeringsaspecten en praktijkervaring

Er zijn veel projecten waarbij erfgoed en ruimtelijke opgaven worden gecombineerd. Voor een succesvolle uitvoering zijn een aantal aspecten van belang. Allereerst moet er binnen het projectteam waardering en aandacht voor erfgoed zijn. Als iemand binnen het project een enthousiasmerende rol aanneemt, dan blijft dit ook beter onder de aandacht. Niet alleen bij de erfgoeddeskundigen, maar ook binnen de andere disciplines. Het helpt om hierbij vroegtijdig overleg te hebben over de rol van erfgoed. Daarnaast is het nodig om kennis en deskundigheid van zowel de cultuurhistorische als wettelijke mogelijkheden in het project team te hebben.

Binnen veel projecten zitten uitdagingen verbonden aan het meenemen van erfgoed. In zekere zin is dit een spiegel van de succespunten die hierboven zijn aangekaart. Zo loopt een project moeilijker als er beperkte aandacht voor en besef van cultuurhistorie is. Het wordt als drempel ervaren om erfgoed vroeg mee te nemen in een project. Tegelijkertijd is het ook moeilijker om er voldoende aandacht voor erfgoed te hebben als het laat in het project wordt betrokken. De toekenning van budget voor het erfgoeddeel van de opgave is vaak in eerste instantie niet voorzien. Hierdoor worden de tegengestelde belangen ook versterkt. Erfgoed is vaak niet het primaire doel van de opgave, waardoor dit (budgettair) het makkelijkste te schrappen is.

5.2 Conclusies

Deze nulmeting geeft inzicht in de stand van zaken in het voorjaar van 2020 op het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Te zien valt, dat een groot aantal partijen zich steeds meer bewust wordt van erfgoed bij deze projecten. De meerwaarde wordt bij succesvolle projecten gezien en de partijen zijn enthousiast over het resultaat. Tegelijkertijd valt er nog een wereld te winnen. Vooral in de ontwikkelingsfase van projecten is het belangrijk dat er voldoende aandacht komt en blijft voor erfgoed in projecten. Ook zal het voor veel partijen vanzelfsprekender moeten worden dat erfgoed geen last is, maar kan dienen als inspiratiebron. Goede, enthousiasmerende voorbeelden kunnen hier zeker bij helpen. Er is behoefte aan meer te leren op dit gebied doormiddel van sprekende voorbeelden weergegeven op een website of in (online) seminars.

De Erfgoed Deal heeft een goede start gekend, met toekenning van financiële bijdragen aan een zevental projecten die bijdragen aan de doelstellingen van het programma. De projecten zijn gestart, en de leeromgeving wordt op dit moment ontwikkeld. Het is nu zaak om door te pakken en een duidelijke richting ook voor de communicatie te ontwikkelen die ervoor zorgt dat het momentum gepakt wordt en de aandacht (ook richting het bredere veld) nog meer wordt versterkt.

Tegelijkertijd is voor het programmabureau sprake van een situatie waarbij moet worden gepioneerd. De Erfgoed Deal maakt gebruik van decentralisatie uitkeringen en is hiermee afhankelijk van de resultaten en de welwillendheid van anderen. De bijdrage van het Rijk is namelijk ongeconditioneerd, dat wil zeggen dat er geen voorwaarden verbonden worden aan de ter beschikking stelling van de bedragen aan gemeenten en provincies. Het behalen van de doelen van de Erfgoed Deal en het bereiken van de doelstellingen kan daarom met name bij de project selectie plaatsvinden. Tegelijkertijd kan er ook met goede formats, informatievoorziening en voorbeelden veel bereikt worden door een positieve energie te genereren waarbij alle partijen op basis van een gezamenlijk toekomstbeeld hun bijdrage leveren. Met de reeks aan monitoren (waarvan voorliggende rapport de nulmeting bevat) wordt inzicht gegeven in de behaalde resultaten van het op programmaniveau.

Natuurlijk betalen resultaten van een dergelijk programma zich pas later in de tijd uit, maar uit de nulmeting blijkt dat het programma inspeelt op een vraag van de partijen en hier een rol kan spelen in het verder brengen van het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Om het programma verder te versterken zijn een aantal aanbevelingen te doen. Deze zijn opgenomen in de volgende paragraaf.

5.3 Aanbevelingen voor het programma

Uit de nulmeting zijn onderstaande concrete aanbevelingen voor het vervolg van het programma naar voren gekomen.

1. Ga door met bewustwordingscampagne, zeker buiten de 'erfgoedkring'

Erfgoed wordt steeds vaker meegenomen bij ruimtelijke opgaven. Maar dit komt niet altijd vanuit alle beleidsvelden. Het is dus zinvol om de aandacht hiervoor te blijven vergroten. Het advies is om de bewustwordingscampagne door te zetten en de slag te maken naar een breder publiek buiten de vaste erfgoedcirkel. Benader nadrukkelijk de beleidsmedewerkers in andere beleidsvelden. Ze staan er voor open, maar moeten wel geactiveerd worden.

2. Geef meer aandacht aan partijen die erfgoed niet in hun takenpakket hebben

Partijen waarvan erfgoed geen primaire taak is denken ook minder vaak aan de rol van erfgoed bij hun ruimtelijke opgaven. Dit is met name het geval bij waterschappen en woningcorporaties. Hier valt voor de Erfgoed Deal veel te winnen. Dat kan in eerste instantie door de koepelorganisaties actiever te betrekken bij het programma.

3. Verduidelijk de opzet van de leeromgeving

Betrokkenen geven duidelijk aan dat ze veel behoefte hebben aan een leeromgeving waarin lessen gedeeld worden over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Ze geven echter ook aan dat het niet duidelijk is wat de leeromgeving van de Erfgoed Deal precies inhoudt. Publieke informatie over de leeromgeving is beperkt beschikbaar en geeft nog geen duidelijk beeld van wat de leeromgeving inhoudt. Om het momentum van de Erfgoed Deal te behouden is het zaak om de opzet van de leeromgeving zo snel mogelijk te verduidelijken en te delen met de belanghebbenden. Zo blijven ze aangehaakt. Vanwege de korte duur van het programma is dit wat betreft de evaluatoren een zeer urgent aandachtspunt.

4. Ga met de leeromgeving in op de wensen van de belanghebbenden

Uit de nulmeting komt naar voren dat belanghebbenden met name behoefte hebben aan twee typen informatie: procesinformatie over welke stappen je kunt ondernemen om erfgoed bij een project te betrekken, maar ook inhoudelijke informatie over de technische mogelijkheden om

erfgoed te gebruiken bij een ruimtelijk project. Zorg er voor dat deze twee typen informatie duidelijker onderscheiden worden, en dat deze gedeeld worden.

5. Maak meer gebruik van de leeromgeving

De leeromgeving is op dit moment nog in ontwikkeling en wordt nog niet volledig ingezet, terwijl dit een belangrijk instrument is om de doelen van de Erfgoed Deal te behalen. Nu met het uitvoeringsprogramma kennis wordt verzameld is het ook zaak om de opgedane kennis zo snel mogelijk te gaan delen met belanghebbenden. Als er pas later wordt gestart met de brede deling van kennis, dan is het gevaar dat het bereik van de leeromgeving beperkt blijft.

6. Maak beter gebruik van het netwerk van de Erfgoed Deal

De Erfgoed Deal is een programma dat samen met partners is opgesteld. Deze partners hebben allen een belangrijk netwerk en veel nuttige kennis in huis. Op dit moment wordt deze kennis nog niet optimaal benut. Veel partners geven aan dat ze graag meer betrokken zijn bij de invulling van bijvoorbeeld de leeromgeving. Daarnaast geven ze ook aan dat ze graag meer op de hoogte worden gehouden van de voortgang. Het programmabureau kan in haar coördinerende rol dit enthousiasme in goede banen leiden. Door de uitvoering van de Erfgoed Deal gezamenlijk met de partners op te pakken wordt optimaal gebruik gemaakt van de bestaande kennis en ervaringen.

7. Bezie of het zinvol is om aan te sluiten bij projecten die al bestaan

Bij de selectie van projecten in het eerste uitvoeringsprogramma was het lastig om voor de thema's energietransitie en stedelijke groei en krimp projecten te vinden. Voor de volgende uitvoeringsprogramma's kan wellicht geput worden uit de lijst van projecten die via de enquête zijn verzameld.

9. Leg meer nadruk op de communicatieactiviteiten van de projecten

Tijdens de selectie van projecten voor het eerste uitvoeringsprogramma zijn vaak ad-hoc afspraken gemaakt over communicatieactiviteiten die het project kan organiseren of waar aan bijgedragen kan worden. Tijdens de uitvoering zijn vervolgens verschillende SMART afspraken gemaakt per project. De beleving bij de gesproken personen is dat deze afspraken af en toe nog meer onder de aandacht gebracht kunnen worden. Het is aan te raden om bij de selectie van projecten meer nadruk te leggen op de manier waarop er over de resultaten gecommuniceerd gaat worden. Projecten met een groot communicatiecomponent zouden hierbij wellicht hoger gewaardeerd kunnen worden, dan projecten die daar minder op zijn gericht.

Bijlagen

Bijlage 1 – Interviews

Eerste ronde interviews

Naam geïnterviewde	Organisatie
Bram Rosenbrand	Unie van Waterschappen
Flip ten Cate	Federatie Ruimtelijke Kwaliteit
Hendrik Haafkens	Gemeente Zutphen
An van Veen	Staatsbosbeheer
Michiel Purmer	Natuurmonumenten
Gerrit Jan van Herwaarden	Landschappen.nl
Jelmer Prins	Provincie Utrecht
Leo Endedijk	Vereniging De Hollandsche Molen
Martine van Lier	Federatie Instandhouding Monumenten
Lydia Jongmans	VNG

Tweede ronde interviews

Naam geïnterviewde	Organisatie
Jephta Dullaart	Programmabureau
Edwin Raap	Programmabureau
Marian Arts	Gemeente Weert

Derde ronde interviews

Naam geïnterviewde	Organisatie
Bram Rosenbrand	Unie van Waterschappen
Martine van Lier	Federatie Instandhouding Monumenten
Gerrit Jan van Herwaarden	Landschappen.nl
Particia van Ling	Programmabureau
Merel Godrie	Programmabureau

Cultureel erfgoed

Cultureel erfgoed

{{tooltip "Cultureel erfgoed" "Cultureel erfgoed: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden." "top"}} is overal in onze leefomgeving aanwezig. In onze musea, historische binnensteden en op het platteland. Maar ook in de bodem en onder water. En als immaterieel erfgoed in onze tradities, rituelen en verhalen. De overheid heeft de bescherming van het cultureel erfgoed geregeld in de Erfgoedwet die sinds juli 2016 geldt. Daarnaast is recentelijk de Erfgoed Deal gesloten. Een programma met als doel erfgoed beter als vaste waarde te betrekken in ruimtelijke opgaven. We zijn benieuwd in hoeverre cultureel erfgoed binnen uw organisatie meegenomen wordt in de aanpak van grote ruimtelijke opgaven (energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie, stedelijke groei en krimp, en de vormgeving van de omgevingsvisie).

Wilt u ons helpen om dit inzicht te krijgen?

Pagina 1 - Algemene vragen

Pagina 2

Wij zouden u graag meemaal voor deze meting willen uitnodigen. Om deze reden kunnen wij de meting niet anoniem uitvoeren. Zou u hieronder uw gegevens willen invullen? Wij zullen natuurlijk vertrouwelijk met deze informatie omgaan en het niet aan derden verstrekken.

* 1. Hoe typeert u uw organisatie?

☐ Rijksoverheid	☐ Provincie
☐ Gemeente	☐ Waterschap/Hoogheemraadschap
☐ Woningcorporatie	☐ NGO/Stichting/TBO
☐ Institutionele belegger	☐ Anders, namelijk

* 2. Bij welke organisatie bent u werkzaam?

* 3. Op welke afdeling bent u werkzaam?

* 4. Wat is uw functie?

5. Wat is uw e-mailadres?

Pagina 3 - Erfgoed in algemene zin

* 6. Bent u inhoudelijk verantwoordelijk voor erfgoed binnen uw organisatie?

- Ja, volledig
 Ja, op bepaalde dossiers
 Nee, ik ben actief op een ander inhoudelijk terrein

Pagina 4 - Erfgoed op ruimtelijke thema's

Voor de Erfgoed Deal inventariseren we of er nu al projecten/plannen plaats vinden waar klimaat, duurzaamheid en verstedelijking erfgoed raken. Voorbeelden zijn een gebiedsgerichte aanpak van verduurzaming van een monumentale wijk, zonnepanelen in cultuurhistorische context of de transformatie van een oud industrieel gebied waarbij de oorspronkelijke historische functie (als oud kasteelterrein) weer beleefbaar wordt.

*** 7. Kunt u aangeven in welke mate uw organisatie erfgoed in het afgelopen jaar heeft betrokken in projecten / plannen op de onderstaande thema's?**

	Nooit	Bijna nooit	Soms	Bijna altijd	Altijd	Weet ik niet	Niet van toepassing
Klimaatadaptatie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Energietransitie en duurzaamheid	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stedelijke groei en krimp	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vormgeving van de omgevingsvisie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

- Ga naar pagina 7 als
 - 7.1. Klimaatadaptatie
groter dan Bijna altijd
 - en
 - 7.2. Energietransitie en duurzaamheid
groter dan Bijna altijd
 - en
 - 7.3. Stedelijke groei en krimp
groter dan Bijna altijd
 - en
 - 7.4. Vormgeving van de omgevingsvisie
groter dan Bijna altijd

Pagina 5

*** 8. U geeft op een of meerdere van bovenstaande thema's aan dat erfgoed niet (altijd) wordt meegenomen. Waarom wordt cultureel erfgoed niet (altijd) meegenomen in projecten/ plannen?**

☐ Bestuurlijk is hier geen draagvlak voor	☐ Er is binnen mijn organisatie te weinig kennis over erfgoed
☐ Koppeling van erfgoed aan genoemde ruimtelijke thema's past niet in onze missie	☐ Er is binnen mijn organisatie geen capaciteit om deze koppeling te maken
☐ Wij zijn als organisatie niet benaderd om deel te nemen/ mee te denken in deze projecten/ plannen	☐ De betrokken afdelingen binnen mijn organisatie werken (nog) niet voldoende samen
☐ Men weet niet wie er bij projecten/ plannen betrokken moet worden	☐ Het meenemen van erfgoed kost extra geld en hierdoor haken investeerders af
☐ Het meenemen van erfgoed maakt projecten/ plannen complexer	☐ Het meenemen van erfgoed wordt niet als kans gezien, maar als last
☐ Het is geen wettelijke verplichting	☐ Er zijn in onze opinie teveel regels aan erfgoed verbonden
☐ We denken er niet aan	☐ Er is geen behoefte aan
☐ Anders, namelijk	
☐ Weet ik niet	

Pagina 6

* 9. Wat zou er voor kunnen zorgen dat cultureel erfgoed wél wordt meegenomen in projecten/ plannen? (meer antwoorden mogelijk)

- Kansen voor erfgoed moeten beter duidelijk worden
- Er moet vanuit het Rijk en/of andere overheden meer sturing komen
- Er moet meer inhoudelijke ondersteuning komen vanuit het Rijk en/of andere overheden
- Er moeten meer financiële middelen beschikbaar komen voor projecten
- Goede enthousiasmerende voorbeelden moeten breder worden gedeeld
- Anders, namelijk
- Weet ik niet
- Er moet binnen mijn organisatie meer draagvlak komen
- Er moeten stringenter verplichtingen of wetten komen vanuit het Rijk en/of andere overheden
- Er moeten meer structurele financiële middelen beschikbaar zijn
- Er moet meer kennis zijn over hoe erfgoed meegenomen kan worden in ruimtelijke projecten/ plannen
- Er moet meer kennis beschikbaar komen op dit onderwerp

Pagina 7

Pagina niet tonen als

7.1. Klimaatadaptatie
is gelijk aan Nooit

en
7.2. Energietransitie en duurzaamheid
is gelijk aan Nooit

en
7.3. Stedelijke groei en krimp
is gelijk aan Nooit

en
7.4. Vormgeving van de omgevingsvisie
is gelijk aan Nooit

* 10. In welk stadium van de totstandkoming van projecten/ plannen wordt er nagedacht over erfgoed in combinatie met andere ruimtelijke opgaven? (meer antwoorden mogelijk)

- Bij de opstartfase / brainstorm fase / eerste brainstorm
- Bij het formuleren van de opgave / het project c.q. plannen
- Bij de aanbesteding van het project
- Bij de uitvoering van het project/ plannen
- Er wordt niet structureel over nagedacht
- Bij de identificatie van het probleem en de oplossingen
- Bij het opstellen van het projectplan/ jaarplannen
- In het vergunningstraject van het project
- Bij de evaluatie / monitoring van het project c.q. plannen
- Anders, namelijk
- Weet ik niet

Pagina 8

Pagina niet tonen als

7.1. Klimaatadaptatie
is gelijk aan Nooit

en
7.2. Energietransitie en duurzaamheid
is gelijk aan Nooit

en
7.3. Stedelijke groei en krimp

is gelijk aan *Nooit*
en
7.4. *Vormgeving van de omgevingsvisie*
is gelijk aan *Nooit*

* 11. Welke onderdelen binnen de eigen organisatie worden betrokken bij projecten/plannen die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren? (meer antwoorden mogelijk)

☐ Bestuur van de organisatie	☐ Afdeling die zich met erfgoed bezig houdt
☐ Afdeling ruimtelijke ordening en/of omgevingswet	☐ Afdeling duurzaamheid / circulaire economie / milieu
☐ Afdeling economie	☐ Afdeling sociale zaken
☐ Andere beleidsvelden binnen de organisatie	☐ Uitvoerende organisatieonderdelen
☐ Vrijwilligers	☐ Geen van bovenstaande
☐ Anders, namelijk	
☐ Weet ik niet	

Pagina 9

Pagina niet tonen als

7.1. *Klimaatadaptatie*
is gelijk aan *Nooit*
en
7.2. *Energietransitie en duurzaamheid*
is gelijk aan *Nooit*
en
7.3. *Stedelijke groei en krimp*
is gelijk aan *Nooit*
en
7.4. *Vormgeving van de omgevingsvisie*
is gelijk aan *Nooit*

* 12. Welke externe organisaties buiten de eigen organisatie worden betrokken bij projecten/plannen die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren? (meer antwoorden mogelijk)

☐ Externe deskundigen op het gebied van erfgoed	☐ Externe deskundigen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit
☐ Externe deskundigen op het gebied van klimaatadaptatie	☐ Externe deskundige op het gebied van energietransitie en duurzaamheid
☐ Lokale organisaties die zich met erfgoed bezig houden	☐ Externe uitvoerende organisaties
☐ Bedrijven (agrarisch)	☐ Bedrijven (horeca, leisure)
☐ Bedrijven overig	☐ Gemeente
☐ Provincie	☐ Rijk
☐ Waterschap	☐ Vrijwilligers
☐ Geen van bovenstaande	☐ Anders, namelijk
☐ Weet ik niet	

Pagina 10 - Verandering van betrekken van erfgoed

De Erfgoeddeal tracht de aandacht voor erfgoed in ruimtelijke opgaven te vergroten.

* 13. Is uw aandacht voor erfgoed in combinatie met ruimtelijke opgaven in het afgelopen jaar veranderd?

- Ik heb hier meer aandacht voor
 Mijn aandacht is gelijk gebleven
 Mijn aandacht is verminderd

Pagina 11

* 14. Kunt u uw mening geven over de onderstaande stellingen?

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	Niet van toepassing
Bij mijn organisatie is er afgelopen jaar meer aandacht voor erfgoed in ruimtelijke projecten/ plannen gekomen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Omdat de omgevingsvisie verder wordt uitgewerkt wordt erfgoed meer dan voorheen meegenomen in ruimtelijke projecten/ plannen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Er is in het afgelopen jaar meer informatie beschikbaar gekomen over het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De betrokken afdelingen (RO, erfgoed, cultuur, natuur, etc.) werkten het afgelopen jaar beter samen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
We hebben het afgelopen jaar goede ervaringen opgedaan met het meenemen van erfgoed in ruimtelijke projecten/ plannen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De (externe) omstandigheden zijn afgelopen jaar veranderd waardoor erfgoed minder in ruimtelijke opgaven is meegenomen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De Erfgoed Deal heeft ervoor gezorgd dat erfgoed vaker wordt meegenomen in ruimtelijke opgaven	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Pagina 12 - Ervaringen bij projecten

We kennen een aantal voorbeelden in Nederland waar erfgoed is meegenomen in de klimaatoplossing, energietransitie of verduurzaming. Enkele voorbeelden zijn hoe de gemeente Kampen is omgegaan met de strijd met het water en op basis van geschiedenis oplossingen bedacht heeft. Ook kennen we de gebiedsontwikkeling bij het Hembrugterrein waar cultuurhistorie de basis was van het stedenbouwkundige plan.

* 15. Bent u afgelopen jaar betrokken geweest bij een project of projecten op een van de ruimtelijke thema's (klimaatadaptatie, energietransitie en duurzaamheid, stedelijke groei en krimp) waarbij erfgoed integraal werd meegenomen in de aanpak?

- Ja, bij meerdere projecten
 Ja, bij één project
 Nee
 Weet ik niet

- Ga naar pagina 18 als
 - 15. Bent u afgelopen jaar betrokken geweest bij een project of projecten op een van de ruimtelijke thema's (klimaatadaptatie, energietransitie en duurzaamheid, stedelijke groei en krimp) waarbij erfgoed integraal werd meegenomen in de aanpak?...
is gelijk aan Nee
 - of
 - 15. Bent u afgelopen jaar betrokken geweest bij een project of projecten op een van de ruimtelijke thema's (klimaatadaptatie, energietransitie en duurzaamheid, stedelijke groei en krimp) waarbij erfgoed integraal werd meegenomen in de aanpak?...
is gelijk aan Weet ik niet

Pagina 13

* 16. Met welke thema's werd erfgoed gecombineerd bij uw project(en)? (meer antwoorden mogelijk)

- Klimaatadaptatie
- Stedelijke groei en krimp
- Anders, namelijk
- Weet ik niet
- Energietransitie en duurzaamheid
- De omgevingsvisie

Pagina 14

* 17. Hoe wordt erfgoed meegenomen in de ruimtelijke opgaven? (meer antwoorden mogelijk)

- Het landschappelijk inpassen
- Het verhaal vertellen
- Bescherming erfgoed als randvoorwaarde voor de ruimtelijke opgave
- Als inspiratiebron voor nieuwe ontwikkelingen
- De cultuurhistorie zichtbaar maken
- Anders, namelijk
- Weet ik niet

Pagina 15

* 18. Wat was de overweging om erfgoed mee te nemen in uw project(en)? (meer antwoorden mogelijk)

- Het was een inspiratiebron voor de ruimtelijke kwaliteit
- Er is bestaand beleid waardoor dit moest
- Het erfgoed dreigde anders te worden verwaarloosd
- Het meenemen van erfgoed is goed voor het draagvlak
- Het vergroot de kwaliteit van het project
- Binnen het projectgebied was erfgoed van lokaal of nationaal belang aanwezig
- Het meenemen van erfgoed is wenselijk voor andere partners
- Anders, namelijk
- Weet ik niet

Pagina 16

19. Wat ging er over het algemeen goed in uw project(en)?

20. Wat ging er over het algemeen minder goed in uw project(en)?

Pagina 17

* 21. Kunt u uw mening geven over de volgende stellingen?

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Neutraal'	Mee eens	Helemaal mee eens	Weet ik niet
Erfgoed was bepalend voor het succes van het project	☐	☐	☐	☐	☐	☒

Het meenemen van erfgoed in het project had meerwaarde	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het eindresultaat van het project is beter door de erfgoed inclusieve aanpak	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De juiste organisaties waren betrokken bij de totstandkoming en uitwerking van het project	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het project is succesvol verlopen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Pagina 18

* 22. Kent u een goed voorbeeld van een project waarbij cultureel erfgoed werd meegenomen in de ruimtelijke opgaven? (Dit hoeft niet uw eigen project, of een project binnen uw eigen organisatie te zijn)

- Nee, ik ken geen goed voorbeeld Ja, ik ken een goed voorbeeld

Pagina 19

Toon pagina als

22. Kent u een goed voorbeeld van een project waarbij cultureel erfgoed werd meegenomen in de ruimtelijke opgaven? (Dit hoeft niet uw eigen project, of een project binnen uw eigen organisatie te zijn)...
is gelijk aan Ja, ik ken een goed voorbeeld

* 23. Wat is de projectnaam van het voorbeeld waarbij cultureel erfgoed werd meegenomen in de ruimtelijke opgaven?

De projectnaam:

* 24. Kunt u een korte beschrijving van het project geven?

25. Kunt u eventueel de volgende informatie over deze voorbeelden verstrekken?

Een contactpersoon:

De projectkosten:

Pagina 20

Binnen de Erfgoed Deal wordt ook ingezet op communicatie & kennisoverdracht. Het is de bedoeling dat de kennis behouden blijft, op een toegankelijke manier gedeeld wordt, en meer projectleiders, ambtenaren en andere betrokkenen hiervan kunnen profiteren. Op die manier kan erfgoed in de toekomst nog beter meegenomen worden in de ruimtelijke opgaven.

* 26. Over welke onderwerpen zou u graag meer leren? (meer antwoorden mogelijk)

☐ Op projectniveau meer informatie krijgen over een succesvolle uitvoering	☐ De meerwaarde van erfgoed in ruimtelijke opgaven
☐ Het optimale proces om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven	☐ Welke organisaties betrokken kunnen worden in deze opgaven
☐ Manieren om mensen enthousiast te maken over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven	☐ Mogelijke combinaties van erfgoed met de ruimtelijke opgaven
☐ E-learning module	☐ Meerdaagse cursus
☐ Anders, namelijk	

Ik heb geen behoefte om hierover te leren

*** 27. Op welke wijze zou u hierin meegenomen willen worden? (meer antwoorden mogelijk)**

☐ Website met bijvoorbeeld goede voorbeelden en artikelen	☐ Online seminars over het onderwerp
☐ Artikelen en goede voorbeelden in vakbladen	☐ Folder of flyer met goede voorbeelden
☐ Inspiratiesessies (via theater, sprekers etc.)	☐ Kennisdelingssessies
☐ Inspiratiefilmpjes of vlog	☐ Blog
☐ Onderwijsmodule van lopende projecten	☐ Excursies / wandelingen bij andere projecten
☐ Tentoonstellingen	☐ Anders, namelijk

Ik heb geen behoefte aan meer informatie

Pagina 21

*** 28. We waarderen uw deelname. Om de voortgang van de Erfgoed Deal zo goed mogelijk te monitoren, willen we u in de toekomst graag nog tweemaal benaderen om een enquête in te vullen. Dit zal éénmaal in 2021 en éénmaal in 2022 zijn. Mogen wij u in de toekomst benaderen om ook deze twee enquêtes in te vullen?**

Ja Nee

Je antwoorden zijn geregistreerd!

Hartelijk dank dat je de tijd genomen hebt om deze enquête in te vullen. Jouw antwoorden zijn zeer waardevol voor ons.

Bijlage 3 - Case study factsheets

Hoornwerk Grebbedijk

Naam project	Hoornwerk Grebbedijk
Thema	Klimaatadaptatie
Toekenning	1 ^e ronde 2019
Doel van het project	Het erfgoed inclusief maken van een dijkversterkingsproject in het kader van het Hoogwaterbeschermingsplan (HWBP) door herstel en gedeeltelijke reconstructie van het historische hoornwerk aan de voet van de Grebbedijk.
Input vanuit Erfgoed Deal	De kosten voor de gehele dijk zijn 30 miljoen. Kosten voor het erfgoedinclusief maken van dit Hoornwerk zijn 900.000 euro en de bijdrage die men vraagt vanuit de Erfgoed Deal is daarvan 47,5%, ofwel 427.500 euro.
Proces (samenwerking)	Het project is een samenwerking tussen Waterschap Vallei en Veluwe, Provincie Utrecht en Het Utrechts Landschap. Tevens is er veel aandacht geweest voor het omgevingsproces (o.a inzet van 'dijkdenkers').
Activiteiten in het kader van de Erfgoed Deal	Door de aarden grondwerken te herstellen en op te hogen naar het niveau van 1785 hoeft de Grebbedijk terplekke niet verbreed te worden waardoor het hoornwerk (rijksmonument) niet aangetast wordt.
Planning	Herstel en reconstructie van het Hoornwerk staat gepland voor 2023-2024.
Output	<<Wat wordt er opgeleverd op het gebied van koppeling erfgoed en maatschappelijke opgaven?>>
Resultaat (voorzien)	<ul style="list-style-type: none"> • Accentueren van de verschillende tijdslagen (buitendijks en binnendijks) • Aansluiten bij bestaande wandelingen en routes langs de Grebbelinie en hiermee de relatie met de Grebbeberg, Grebbelinie en Grebbedijk versterken
Kennis en dialoog (activiteiten)	<ul style="list-style-type: none"> • Het meenemen van vooronderzoek, visievorming en de ontwerpfase in de Leeromgeving • In 'cultuurhistorische ontwerpessies' worden cultuurhistorie en beleefbaarheid nader uitgewerkt. • Ontwikkelen van een educatief lesprogramma • Onderdeel van de Leeromgeving van het HWBP • Samenwerking creëren tussen beide leeromgevingen
Communicatie (publiek)	Medewerkers van de waterschappen
Impact	<<Bijdrage aan erfgoed inclusief denken en handelen>>
Contactpersoon	<<Invullen>>

Zitterd Climate Proof

Naam project	Zitterd Climate Proof
Thema	Klimaatadaptatie

Naam project	Zitterd Climate Proof
Toekenning	1 ^e ronde 2019
Doel van het project	<p>Het verbeteren van klimaatbestendigheid gebaseerd op erfgoed door:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het restaureren en klimaatadaptief maken van het rijksmonumentale park Ter Steeg. • Herstellen van een molenbiotoop, welke na herstel energie kan opwekken met behulp van het waterrad. • Ontkluizen van de zijarmen van de Geleenbeek, waardoor het water in het centrum van de stad weer beleefbaar wordt en hittestress tegelijkertijd wordt tegengegaan
Input vanuit Erfgoed Deal	De kosten voor de gehele integrale gebiedsopgave zijn 6 miljoen euro. Kosten voor het erfgoedinclusief maken van dit project zijn in totaal 2,8 miljoen euro de bijdrage vanuit de Erfgoed Deal is 1,0 miljoen euro.
Proces (samenwerking)	Het project is een samenwerking tussen gemeente, waterschap en provincie. Daarnaast worden vrijwilligersorganisaties en bewoners actief betrokken bij de uitvoering.
Activiteiten in het kader van de Erfgoed Deal	Rijksmonumentaal park wordt op een erfgoedinclusieve manier hersteld zodat het bij hoogwater te gebruiken is als buffer. Molenbiotoop is recent hersteld en kan energie opwekken met behulp van het waterrad. Zijarmen van de Geleenbeek worden 'ontkluist', waardoor hittestress wordt tegengegaan. Daarnaast wordt het water in de stad weer beleefbaar en zodanig ontwikkeld dat de inrichting past bij het stadsbeeld.
Planning	<p>De planning is opgebouwd uit een zestal fasen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fase 1 Initiatiefase: Dit betreft de interne opdracht, deze is afgehandeld • Fase 2: Definitiefase: Hier wordt het plan van aanpak opgesteld, het projectteam samengesteld en de planning opgesteld. Het plan van aanpak heeft goedkeuring van zowel de ambtelijke opdrachtgever als opdrachtnemer. • Fase 3: Ontwerpfase; Hier wordt, met in achtname van de bewonersparticipatie het definitief Ontwerp vastgesteld. • Fase 4: Voorbereiding: In deze fase wordt het project technisch voorbereid en Aanbesteed. • Fase 5: Realisatie; In deze fase worden de werkzaamheden gerealiseerd. • Fase 6: Nazorg; In deze fase wordt het project overgedragen aan de beheerders. <p>Project 1 (Herinrichting park) bevindt zich in fase 4. Project 2 (ontkluizing zijarmen Geleenbeek) bevindt zich in fase 2. De uitvoering staat geprogrammeerd op eind 2020/begin 2021</p> <p>Daarnaast wordt er begin 2021 een studiedag georganiseerd.</p>
Output	<ul style="list-style-type: none"> • Klimaatadaptieve restauratie park Ter Steeg • Herstel molenbiotoop • Herinstructie water in het centrum van Geleen
Resultaat (voorzien)	Aangenamer klimaat in het centrum van de stad, waarbij piekafvoer van de beken is verbeterd. Daarnaast zijn oude waterlopen weer beter zichtbaar in de stad.
Kennis en dialoog (activiteiten)	<ul style="list-style-type: none"> • Ontwikkelen Leeromgeving

Naam project	Zitterd Climate Proof
	<ul style="list-style-type: none"> Organiseren studiedag met Programmabureau en gemeente over beekherstel en erfgoed Ervaring delen richting waterschappen
Communicatie (publiek)	Er wordt een studiedag georganiseerd. Doelgroep is dan stedelijk beheerders. Dit is samen opgepakt met vereniging Stadswerken. Daarnaast is het nog een specifiek doel om waterschapsbesturen te activeren.
Verwachte impact	Besef onder relevante ambtenaren dat de klimaatadaptieve maatregelen opgelost kunnen worden met inbegrip van huidige situatie. Met bestaande erfgoedwaarden kun je je Kaderrichtlijn Water doelen bereiken.
Netwerker Erfgoed Deal	Edwin Raap
Contactpersoon	<<Invullen>>

Amsterdam Wetlands

Naam project	Amsterdam Wetlands
Thema	Energie en duurzaamheid
Toekenning	1 ^e ronde 2019
Doel van het project	Nieuwe natuur ontwikkelen in het veenweidegebied ten noorden van Amsterdam en het aanwezige (landschappelijke)erfgoed in dit gebied met respect hierin meenemen
Input vanuit Erfgoed Deal	De gehele investering in dit gebied bedraagt 9 miljoen euro. Kosten voor het erfgoedinclusief maken van deze opgave is 1,2 miljoen euro. De bijdrage uit de erfgoeddeal is daarvan 47,5%, ofwel 570.000 euro.
Proces (samenwerking)	Het project is een samenwerking tussen de TBO's in Noord Holland, namelijk Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Landschap NH met ondersteuning door provincie Noord-Holland
Activiteiten in het kader van de Erfgoed Deal	In de natuurontwikkelingsopgave wordt erfgoed in het op te stellen landschapskader als een van de leidende principes meegenomen. Er wordt rekening gehouden met effecten van vernatting op beleving van natuur- en erfgoedwaarden.
Planning	Er is wat vertraging in het proces. De uitkering is betaald aan Provincie Noord-Holland, die hier vervolgens een subsidie van maakt. De formele beschikking is echter nog niet gemaakt. Verwacht wordt dat er in september gestart kan worden.
Output	De ontwikkeling van het veenweidegebied ten noorden van Amsterdam is onderdeel van de maatschappelijke opgaven in het klimaatkkoord. Door o.a. vernatting wordt de biodiversiteit verhoogd, wordt bodemdaling vertraagd en de CO2 uitstoot van veen verlaagd. Erfgoed is in het op te stellen landschapskader een van de leidende principes geworden.
Resultaat (voorzien)	(Landschappelijke) erfgoed wordt meegenomen in de ontwikkeling van het veenweidegebied.
Kennis en dialoog (activiteiten)	<ul style="list-style-type: none"> Nader uitwerken leeromgeving (aparte post opgenomen in programma) Samenwerking met veelheid aan partijen in gebiedsproces om te komen tot landschapskader

Communicatie (publiek)	<p>De communicatie is ad-hoc. Er is wel budget gereserveerd voor communicatieactiviteiten.</p> <p>Het hele programma Amsterdam Wetlands is ook onderdeel van een programma van LNV (innovatie) Interbestuurlijk programma Vitaal Platteland. In het kader daarvan is een Webinar met 70 deelnemers georganiseerd. Na afloop waren er verschillende partijen die ook geïnteresseerd waren in de Erfgoed Deal.</p> <p>Rondom de leeromgeving is er het idee om een Drone Film te maken, maar dat is lastig in verband met de nabijheid van Schiphol.</p>
Verwachte impact	<<Bijdrage aan erfgoed inclusief denken en handelen>>
Contactpersoon	<<Invullen>>

Stadspark Weert

Naam project	Stadspark Weert
Thema	Groei en krimp
Toekenning	1 ^e ronde 2019
Doel van het project	Het klimaat- en hittebestendig maken van Weert door de uitbreiding en herinrichting van een stadspark. Binnen deze ontwikkelopgave wordt de relatie van dit gebied met het Kasteel Nijenborgh en de vroegere verbondenheid met de Weerterbeek (beek en slotgracht) hersteld. Met dit project moet ook een impuls worden gegeven aan het leef- en vestigingsklimaat van deze stad die kampt met vergrijzing.
Input vanuit Erfgoed Deal	De totale investering van dit project bedraagt 3,7 miljoen euro, waarvan 1,7 miljoen voor het erfgoed-inclusief maken. De bijdrage uit de erfgoeddeal is 500.000 euro.
Proces (samenwerking)	<p>Er zijn veel partijen betrokken geweest bij de planvorming (o.a. Altenborg, Wonen Limburg, Stichting Groen Weert, inwoners). In de toekomst zal samenwerking worden gezocht met stadsgidsen, scholen en het instituut voor kunst en cultuur.</p> <p>Samenwerking binnen het project gaat goed. De samenwerking met het programmabureau is soms wat onduidelijk omdat er geen duidelijke procesafspraken zijn gemaakt.</p>
Activiteiten in het kader van de Erfgoed Deal	Het nieuw in te richten stadspark refereert aan het Kasteel Nijenborgh van de Graaf van Horne en herstelt eveneens de eeuwenoude Weerterbeek. Hierdoor wordt de identiteit van Weert versterkt en wordt tegelijkertijd het probleem van hittestress en vergrijzing aangepakt.
Planning	De verwachting is dat de werkzaamheden aan het stadspark vanaf januari 2021 worden uitgevoerd. Het doel is om voor de Monumentendag (september 2021) klaar te zijn.
Output	De maatschappelijke opgave van klimaatadaptatie wordt ingevuld door de aanleg van een stadspark. Het erfgoed van Weert wordt in deze opgave meegenomen door de relatie tussen de Weerterbeek en het Kasteel Nijenborgh in het ontwerp te integreren.

Naam project	Stadspark Weert
Resultaat (voorzien)	<ul style="list-style-type: none"> • Uitbreiding en herinrichting van het stadspark en het wegnemen van hittestress • Identiteit van Weert versterken door integreren van het Kasteel Nijenborgh en het herstel van de Weerterbeek en bijdrage leveren aan het leef- en vestigingsklimaat
Kennis en dialoog (activiteiten)	Het plan is om een symposium te organiseren voor andere gemeenten. Het is nog niet duidelijk over hoeveel mensen dit zal gaan. Er is wel budget voor gereserveerd.
Communicatie (publiek)	Andere middelgrote tot kleine steden die kampen met vergrijzing
Impact	Kennis over klimaatadaptatie en erfgoedinclusieve maatregelen bij andere gemeenten.
Contactpersoon	Marianne Arts

Een Nieuwe Tijd

Naam project	Een Nieuwe Tijd
Thema	Kennis en dialoog
Toekenning	1 ^e ronde 2019
Doel van het project	Erfgoed wordt ingezet als verbinder tussen verschillende maatschappelijke domeinen in Wederopbouwwijken tijdens de energietransitie in de Achterhoek. Daarnaast richt een deel van het project zich op de positionering van erfgoed in de nog in te voeren Omgevingswet
Input vanuit Erfgoed Deal	De kosten voor het totale project bedragen 471.500 euro, waarvan 47,5% bijdragen vanuit de Erfgoed Deal komt (218.000 euro). Daarnaast wordt 22.000 euro gevraagd zonder matching voor het ontwikkelen van een specifieke handleiding participatie
Proces (samenwerking)	Het project is een samenwerkingsprogramma van elf gemeenten uit de Achterhoek. Penvoerder en uitvoerder van het project is het Gelders Genootschap, ondersteund door de Provincie Gelderland.
Activiteiten in het kader van de Erfgoed Deal	Door erfgoed aan het proces van energietransitie te koppelen wordt getracht bestuurders en bewoners meer en beter te betrekken bij fysieke en maatschappelijke ingrepen in de leefomgeving en het erfgoed van Wederopbouwwijken te koesteren
Planning	
Output	Erfgoed wordt in dit project aan de maatschappelijke opgave van energietransitie gekoppeld. Het doel van dit integraal participatieproces is zowel inwoners als bestuurders te leren erfgoed te koesteren en zorgvuldig met de Wederopbouwwijken om te gaan (in het kader van de energietransitie)
Resultaat (voorzien)	Erfgoed van Wederopbouwwijken wordt gekoesterd, wat stimuleert tot het voorzichtig omgaan met deze wijken tijdens de energietransitie
Kennis en dialoog (activiteiten)	<ul style="list-style-type: none"> • Geven van duurzaamheidsadviezen vanuit een rondtrekkende SRV-wagen, als verhalenverteller en -ophaler over de Wederopbouwperiode

Naam project	Een Nieuwe Tijd
	<ul style="list-style-type: none"> • Publicatie (magazine) “Lessen van de Wederopbouw”: aan de hand van het verleden en in goede voorbeelden van nu’ • “Groen en de wederopbouwwijk”: onderzoek of het oorspronkelijke ontwerp van een wederopbouwwijk aanknopingspunten en inspiratie biedt voor de opgave van klimaatadaptatie en hittestress • Handleiding voor het opschalen van de aanpak van Een Nieuwe Tijd
Communicatie (publiek)	Handleiding voor het opschalen van de aanpak van Een Nieuwe Tijd is met name bedoeld voor andere gemeenten, die deze aanpak kunnen gebruiken voor hun eigen participatietrajecten.
Impact	<<Bijdrage aan erfgoed inclusief denken en handelen>>
Contactpersoon	<<Invullen>>

Wijkaanpak de Pas

Naam project	Wijkaanpak De Pas (6)
Thema	Kennis en dialoog
Toekenning	1 ^e ronde 2019
Doel van het project	Meenemen erfgoedwaarden van Post 65 wijken tijdens de herontwikkeling van wijk ‘De Pas’. Deze herontwikkeling richt zich op klimaatadaptatie, duurzaamheid en zelforganisatie.
Input vanuit Erfgoed Deal	De kosten voor de gehele project zijn 7 miljoen euro, waarvan 1 miljoen euro om het erfgoedinclusief te maken. Daarvan is 47,5% afkomstig uit de Erfgoed Deal, wat neerkomt op 475.000 euro
Proces (samenwerking)	Geïnitieerd door de gemeente Winterswijk. Samenwerking tussen gemeente, woningcorporatie en wijkbewoners van De Pas.
Activiteiten in het kader van de Erfgoed Deal	Aandacht en kennis over Post 65 architectuur moet bijdragen aan een bredere bewustwording van de erfgoedwaarden van Post65 wijken en leiden tot “innovatieve” instandhouding.
Planning	
Output	De maatschappelijke opgaven klimaatadaptatie, duurzaamheid (o.a. energiebesparing) en zelforganisatie (o.a. krimpregio’s) worden gekoppeld aan het behoud van het erfgoed van Post 65 wijken.
Resultaat (voorzien)	Aanpak verschillende transitieopgaven (verduurzamen en klimaatbestendig maken van de wijk en het versterken van het sociale component) vanuit de concrete erfgoedwaarden van de Bloemkoolwijk/Post 65 wijk
Kennis en dialoog (activiteiten)	Ontwikkelen methodiek Opzet kennisprogramma met andere gemeenten met soortgelijke wijken Educatieproject in de wijk Evt. aansluiten bij de prijsvraag Panorama Lokaal van het College van Rijksadviseurs Samenwerking gemeente en woningbouwcorporaties zorgt voor breed kennisnetwerk
Communicatie (publiek)	Kennis kan bijdrage leveren aan huidige en toekomstige transformatieopgaven van Post 65 wijken door heel Nederland

Naam project		Wijkaanpak De Pas (6)
Impact	<<Bijdrage aan erfgoed inclusief denken en handelen>>	
Contactpersoon	<<Invullen>>	

VONDST

Naam project		VONDST
Thema	Omgevingsvisie	
Toekenning	1 ^e ronde 2019	
Doel van het project	Het erfgoed inclusief maken van het proces dat leidt tot Omgevingsvisies en Omgevingsplannen en het stimuleren van een integrale benadering (bodem, landschap, erfgoed en maatschappij)	
Input vanuit Erfgoed Deal	Het project kost in totaal 3.390.000 euro, waarvan 1.880.000 voor het erfgoed inclusief maken, waarvan 1.210.000 euro bestaat uit kosten die gematcht worden. Hiervan wordt 47,5% bijgedragen vanuit de Erfgoed Deal, wat neerkomt op 575.000 euro	
Proces (samenwerking)		
Activiteiten in het kader van de Erfgoed Deal	VONDST richt zich op verschillende professionals werkzaam in de leefomgeving bij gemeenten en provincies en maakt erfgoed bij een doelgroep buiten de erfgoedsector relevant. Erfgoed is door de systeemaanpak een verbinder tussen verschillende ruimtelijke domeinen en zet aan tot integrale benadering	
Planning		
Output	<<Wat wordt er opgeleverd op het gebied van koppeling erfgoed en maatschappelijke opgaven?>>	
Resultaat (voorzien)	Erfgoed staat vooraan bij opgaven in de fysieke leefomgeving	
Kennis en dialoog (activiteiten)	<ul style="list-style-type: none"> • Ontwikkeling webtool/portal dat methodiek implementeert in het vakgebied • Ontwikkeling cursusprogramma voor professionals in samenwerking met Erfgoed Academie, welke VONDST-methodiek moet overbrengen op studenten/jonge planologen/stedenbouwkundigen • Uitvoering pilotprojecten ofwel 'stadsgeneses' op verschillende niveaus (wijken/dorpen/grotere regio's) 	
Communicatie (publiek)	Professionals werkzaam in de leefomgeving bij gemeenten en provincies	
Impact	<<Bijdrage aan erfgoed inclusief denken en handelen>>	
Contactpersoon	<<Invullen>>	

Bijlage 4 – Genoemde projecten waarbij cultureel erfgoed wordt betrokken

Tabel 0.1 Lijst van genoemde projecten waarin cultureel erfgoed werd betrokken bij ruimtelijke opgaven

Naam van het project
Romeins Kwartier Heerlen
Paleis Soestdijk
Soesterkwartier, Herontwikkeling Emmauskerk
Herontwikkeling Raambuurt Deventer
herinrichting Kerkstraat
Spoorzone Juvenaat
De Schans in Westervoort
Verbouwing Antoniusgebouw
Meelfabriek Leiden
Herbestemming Rijkswerf Willemsoord en onderdelen Stelling Den Helder
VDMA
Brielle
Nieuwe Hollandse Waterlinie
Elswout
Campina-terrein Eindhoven
Project Lauradorp
H&M Roermond
Programma stad Groenlo en de grachtverbreding Groenlo
De bastions van plan Dongeburgh
Herontwikkeling kerk aan de Onnastraat te Steenwijk
Bestemmingsplan 'Erfgoedpark de Toekomst'
Voormalige gereformeerde kerk Onastraat
KVL Oisterwijk
Molenplan Zuidbarge
Religieus erfgoed Oudenbosch
Herbestemming Fort Everdingen
Verbreding Julianakanaal
Seminarie Warmond
Restauratie Dok van Perry als onderdeel van het project Scheldekwartier
Herontwikkeling Hollandse Waterlinie
Zonnepanelen op een rijksmonument
Bekenplan Apeldoorn
Fort Prins Frederik
Regionale Energie Strategie Foodvalley
Strijp-S Eindhoven, Industriekwartier/Eemhaven Amersfoort, Sphinxterrein Maastricht
Verduurzamen erfgoed Zaltbommel
Hoogwaardig openbaar vervoertraject Haarlem-IJmuiden
DEMI MORE
De Noordenveldse Kwaliteitsgds
Stuw Hagestein, Fort Everdingen, inbreidingsplan Blauwpoort
Stadspark Van Horne Weert

Naam van het project
Grebbelinie boven water
Hunsingosluis Zoutkamp
Ontwikkeling regionaal bedrijventerrein Laarberg te Groenlo
Ontwerpend onderzoek energiewinning Waverveen
Heilige Geestkerk Amstelveen
Verbinding A8/A9
Omgevingsvisie buitengebied Rheden
Verduurzaming monumenten
Heilig Hartkerk te Breda
Boerderijkavel Westergouwe
Versterking kwaliteit centrum Wijhe
De Trip in Utrecht
Hof van Heeckeren
Sterke Lekdijk
Bestemmingsplan Oppe Brik
De projectnamen zijn mij onbekend.
Nieuwe Mark
De Ruimtelijke Ordeningsopgave van 's Hertogenbosch Landschapsbeheer door Geldersch Landschap en Kastelen aanpassingen Arboretum Belmonte in Wageningen
Nijverdal aan de Regge
Hof van Asselbergs
De Venne
Div. dijkversterkingen gekoppeld aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie
Aanpak verkrotting / woningverbetering Bildtdijken
Spoorzone Zwolle
Gebiedsontwikkeling Veessen-Wapenveld - Project Vorchten
Omgevingsvisie Buitengebied
Villa Voerendaal
Woningbouw centrum Oud Gastel - gebied rondom de kerk
NRE terrein
Waterberging Kolk van Dussen
Waterberging Rijnland in Leendert de Boerpolder
Sterke Lekdijk (van Amerongen tot aan Schoonhoven
Verplaatsen HD Louwes
Opstellen zonnepanelenbeleid
Bijvoorbeeld woningbouw op locatie voormalig klooster Brielle
Stadhuis Bolsward
De toekomst van de (sprengen-)beken op de Veluwe
Nieuw landgoed Het Beloofde Land in Klarenbeek
Gebiedsplan Raam
Indie terrein Almelo
Mariadal
Hembrugterrein in Zaanstad
Het fort ligt in de Klompenwaard, een natuurgebied waar bezoekers welkom zijn
Herbestemming Mariadal te Roosendaal.
Verkenning klimaatbuffer Drostendiep
Kasteel gemert
Herinrichting Rode beek Schinveld - Etzenrade

Naam van het project
Bunker 599 en Hart van de Heuvelrug
Kauwgomballenkwartier, Overamstel, Amsterdam
Energievisie voor landgoederen/Proeftuin Opgewekt
Binckhorst
Pilotprojecten 'buitenruimte van betekenis' geïnitieerd door Rijksbouwmeester
Ontwikkeling IJsselmeerkust
Lauradorp
Satd aan de Hunze
Stadspark Weert
Kwistbeek ontwikkeling
Oldschool Winterswijk
Oosterdalfsen
Dorpsvernieuwing 't Zandt
Kruissheren hotel Maastricht
Handreiking voor de stolpen in Noord Holland
"Emmerhout: Verduurzaming Karakteristieke Woningbouw"
Gebiedontwikkeling Fort Sint Andries
De Nieuwe Stad
Wateroverlast binnenstad
Energiezuinige huurwoningen Rutten
Project duurzaamheid/ energietransitie
Frontenpark en Sphinxterrein
Energiepark Leiden
Visie op de Zaanse linten, dijken en paden 'de identiteit van Zaanstad'
Herontwikkeling 'De Hooge Riet' in Ermelo
Park Vogelenzang
Herontwikkeling spoorzonegebied Delft
Gebiedsontwikkeling Franekeradeel-Harlingen
Omgevingsvisie buitengebied Laarbeek

Over Ecorys

Ecorys is een toonaangevend internationaal onderzoeks- en adviesbureau dat zich richt op de belangrijkste maatschappelijke uitdagingen. Door middel van uitmuntend, op onderzoek gebaseerd advies, helpen wij publieke en private klanten bij het maken en uitvoeren van gefundeerde beslissingen die leiden tot een betere samenleving. Wij helpen opdrachtgevers met grondige analyses, inspirerende ideeën en praktische oplossingen voor complexe markt-, beleids- en managementvraagstukken.

Onze bedrijfsgeschiedenis begon in 1929, toen een aantal Nederlandse zakenlieden van wat nu beter bekend is als de Erasmus Universiteit, het Nederlands Economisch Instituut (NEI) oprichtten. Het doel van dit gerenommeerde instituut was om een brug te slaan tussen het bedrijfsleven en de wereld van economisch onderzoek. Het NEI is in 2000 uitgegroeid tot Ecorys.

Door de jaren heen heeft Ecorys zich verspreid over de wereld met kantoren in Europa, Afrika, het Midden-Oosten en Azië. Wij werven personeel met verschillende culturele achtergronden en expertises, omdat wij ervan overtuigd zijn dat mensen met uiteenlopende eigenschappen een meerwaarde kunnen bieden voor ons bedrijf en onze klanten.

Ecorys excelleert in zeven werkgebieden:

- Economic growth;
- Social policy;
- Natural resources;
- Regions & Cities;
- Transport & Infrastructure;
- Public sector reform;
- Security & Justice.

Ecorys biedt een duidelijk aanbod aan producten en diensten:

- voorbereiding en formulering van beleid;
- programmamanagement;
- communicatie;
- capaciteitsopbouw (overheden);
- monitoring en evaluatie.

Wij hechten waarde aan onze onafhankelijkheid, onze integriteit en onze partners. Ecorys geeft om het milieu en heeft een actief maatschappelijk verantwoord ondernemingsbeleid, gericht op meerwaarde voor de samenleving en de markt. Ecorys is in het bezit van een ISO14001-certificaat dat wordt ondersteund door al onze medewerkers.

Postbus 4175
3006 AD Rotterdam
Nederland

Watermanweg 44
3067 GG Rotterdam
Nederland

T 010 453 88 00
F 010 453 07 68
E netherlands@ecorys.com
K.v.K. nr. 24316726

W www.ecorys.nl

Sound analysis, inspiring ideas